

**ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ**

ΣΧΟΛΗ: «Ανθρωπιστικών Σπουδών»

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ : «Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και
Θρησκευτικός Πλουραλισμός»**

**ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: Εννοιολογικές προβολές του «θείου»
στην Ορθόδοξη Πατερική Θεολογία (Μάζιμος ο Ομολογητής) και στην
νεότερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία (Καρτέσιος)**

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ:

Όνοματεπώνυμο:

Ανωγιανάκη Μαρία

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

Όνοματεπώνυμο: Δρ./Δρ. Καπρούλιας Απόστολος

ΣΥΝ-ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

Όνοματεπώνυμο: Δρ. Ασπρούλης Νικόλαος

Πάτρα, 2022

Σελίδα τίτλου

**ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: «: Εννοιολογικές προβολές του
«θείου» στην Ορθόδοξη Πατερική Θεολογία (Μάξιμος ο Ομολογητής) και
στην νεότερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία (Καρτέσιος)»**

Πρόλογος

Η ανά χειράς διπλωματική εργασία εκπονήθηκε κατά το θερινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2021-2022, με θέμα: «Εννοιολογικές προβολές του θείου στην πατερική θεολογία (Μάξιμος ο Ομολογητής) και στη νεότερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία (Καρτέσιος)».

Η εν λόγω εργασία συνεγράφη υπό την επίβλεψη του Δρ. Καπούλια Αποστόλου, ο οποίος διατελεί ρόλο συμβούλου καθηγητή του ελληνικού ανοικτού πανεπιστημίου από το 2010 και παράλληλα διδάσκει ως φιλόλογος στη μέση εκπαίδευση, με συνεπιβλέποντα τον Δρ. Ασπρούλη Νικόλαο, επίσης καθηγητή του ελληνικού ανοικτού πανεπιστημίου του μεταπτυχιακού προγράμματος: «Ορθόδοξη χριστιανική θεολογία και πλουραλισμός».

Η παρούσα εργασία συνδυάζει τα γνωστικά αντικείμενα των σπουδών μου, καθότι είμαι απόφοιτη του τμήματος ποιμαντικής και κοινωνικής θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του τμήματος φιλοσοφικών και κοινωνικών σπουδών του πανεπιστημίου Κρήτης. Αντικείμενο της εργασίας αυτής αποτελεί η ανάδειξη των διαφορετικών αντιλήψεων αλλά και των ομοιοτήτων κατά την προσέγγιση του θείου, τόσο από το Μάξιμο τον Ομολογητή όσο και από τον Καρτέσιο.

Η παρούσα διπλωματική είναι χωρισμένη σε 3 κεφάλαια, στο πρώτο γίνεται ανάλυση των εννοιολογικών προβολών του θείου στην πατερική θεολογία του αγίου Μαξίμου του ομολογητού, στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται ανάλυση της προσέγγισης του θείου από τον Γάλλο στοχαστή Καρτέσιο και τέλος στο τρίτο κεφάλαιο πραγματοποιείται η σύγκριση των αντιλήψεων των δύο διανοητών.

Κλείνοντας τον πρόλογο της παρούσας διπλωματικής, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλαν στην εκπόνησή της. Πρωτίστως θέλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα της εργασίας μου Δρ. Καπούλια Απόστολο, για την καθοδήγησή του και την πολύτιμη βοήθειά του σε κάθε στάδιο εκπόνησης της διατριβής μου. Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τον σύζυγό μου για την αμέριστη συμπαράσταση και κατανόηση όλη τη χρονική περίοδο του μεταπτυχιακού προγράμματος. Τέλος, οφείλω ένα ευχαριστώ στην κόρη μου για την υπομονή και την κατανόηση που επέδειξε.

Περίληψη

Η ανά χείρας διπλωματική εργασία που εκπονήθηκε στα πλαίσια της ολοκλήρωσης του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός» επικεντρώνεται στις αναφορές περί του θείου των δύο στοχαστών, από τη μία του Χριστιανού Μάξιμου του Ομολογητού και, από την άλλη, του Γάλλου φιλοσόφου Καρτέσιου. Η εν λόγω εργασία, χρησιμοποιώντας την ποιοτική μέθοδο έρευνας με έμφαση στην επισκόπηση και στην σύνθεση των πηγών, επικεντρώνεται αφενός στο να αναδείξει τις διαφορετικές αντιλήψεις περί ουσίας και ενανθρώπισης του Λόγου και, αφετέρου, στο πώς νοείται ειδικότερα η σχέση θείου και ανθρώπινου. Αμφότερα τα κεφάλαια τα οποία επικεντρώνονται, αρχικά, στην ανάλυση του έργου των δύο διανοητών, εκκινούν από την ανάλυση δεδομένων για το βίο τους όπως και των κοινωνικοπολιτικών, οικονομικών, πολιτιστικών και ιστορικών γεγονότων και δεδομένων που τους επηρέασαν.

Η ανάλυση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική, αφού διαπιστώνεται από το σύνολο των πηγών πως η επιρροή των συνθηκών που επικρατούν σε ένα κράτος ή μία περιοχή επηρεάζει σε έναν καίριο βαθμό και τις απόψεις περί θείου των ανθρώπων. Πράγματι, όπως αναδεικνύεται και στο κυρίως μέρος της εργασίας τα ερωτήματα περί θείου που θέτουν οι σύγχρονοι του Αγίου Μάξιμου και του Καρτέσιου, αντανakλούν τις ευρύτερες σχετικές ανησυχίες της εποχής τους. Σε σχέση με τον Άγιο Μάξιμο, τα κείμενά του και οι θέσεις του επηρεάζονται κατά κύριο λόγο από την ύπαρξη αιρέσεων την περίοδο εκείνη στο Βυζάντιο, πραγματικότητα η οποία επηρέαζε εν γένει τον εκκλησιαστικό αλλά και τον πολιτικό βίο της Αυτοκρατορίας. Επίσης, αναφορικά με τον Καρτέσιο, ο διανοητής επηρεάστηκε από την επιστημονική γνώση, τις νέες ανακαλύψεις στον τομέα της επιστήμης και την εξέλιξη των μαθηματικών. Τα κοινά στο έργο και τα γραπτά των δύο διανοητών είναι αρκετά και αφορούν στην αναζήτηση της αλήθειας για την φύση και το σκοπό της ύπαρξης των ανθρώπων, τις διαφορές ανάμεσα στην ουσία του Θεού και του Ανθρώπου και την αντίληψη περί θείου.

Λέξεις κλειδιά

Μάξιμος, Καρτέσιος, θείο, Θεός, φύση, Αγία Τριάδα, άνθρωπος, ανθρώπινη φύση

Περίληψη στην αγγλική

The present dissertation prepared in the context of the completion of the Postgraduate Program in Orthodox Christian Theology and Religious Pluralism focuses on the work of two thinkers, one on the Christian Maximus the Confessor and the other on the French philosopher Descartes on the other regarding their views of divinity. The dissertation, using the qualitative research method with emphasis on the review and synthesis of sources, focuses on highlighting the different perceptions about the essence and incarnation of speech, but also how human beings stand out from the Holy Trinity. Both chapters, which initially focus on analyzing the work of the two thinkers, begin with an analysis of data about their lives as well as socio-political, economic, cultural and historical events and data that influenced them.

This analysis appears to be particularly important as it is established from all sources that the influence of the conditions prevailing in a state, or a region, affects both the views of the divine by the. Indeed, in the main part of the two main chapters of the work, it can be seen that the questions asked by the contemporaries of St Maximus and Descartes are influenced by wide concerns of their time. In relation to Saint Maximus, his writings and positions are mainly influenced by the existence of sects in Byzantium that influenced in general the religious and political status of the Byzantine Empire and the Church. Also, in relation to Descartes, the thinker was influenced by scientific knowledge, new discoveries in the field of science and mathematics. The commonalities in the work and writings of the two thinkers are many and concern the research for truth about the nature and purpose of human existence, the differences between the essence of God and Man and the perception of the divine.

Keywords

St. Maximus, Descartes, divinity, God, nature, Holy Trinity, man, human nature

Βραχυγραφίες

p.	Page
pp.	Pages
St.	Saint
μ.Χ.	Μετά Χριστόν
π.	Πάτερ / Πατέρος / Πατρός
π.Χ.	Προ Χριστού
σ.	Σελίδα
σσ.	Σελίδες

Πίνακας περιεχομένων

Σελίδα τίτλου	2
Πρόλογος	3
Περίληψη	4
Λέξεις κλειδιά	5
Περίληψη στην αγγλική	6
Βραχυγραφίες	8
Πίνακας περιεχομένων	9
Εισαγωγή	11
Α΄ Κεφάλαιο: <i>Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ «ΘΕΙΟΥ» ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ – ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ</i>	16
A.1. Βιβλιογραφική επισκόπηση της βιογραφίας του Αγίου Μάξιμου Ομολογητού	16
A.2. Εισαγωγικά περί της έννοιας του «θείου» στο Έργο του Αγίου Μάξιμου	20
A.2.1. Η σημασία του έργου του Αγίου Μάξιμου του Ομολογητού	20
A.2.2. Οι απόψεις και θέσεις του Αγίου Μάξιμου του Ομολογητού σε σχέση με το «θείο»	24
A.2.3. Ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής ως εκφραστής της Ορθόδοξης διδασκαλίας Περί «θείου»	27
A.3. Σχολιασμός και ανάλυση των ευρημάτων της βιβλιογραφικής ανασκόπησης	30
Β΄ Κεφάλαιο: <i>Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΣΤΟΝ ΚΑΡΤΕΣΙΟ</i>	33
B.1. Βιογραφία και δεδομένα της περιόδου που έζησε ο διανοητής	33
B.2. Ανάλυση και σύνθεση ευρημάτων βιβλιογραφίας	37
B.2.1. Έργο και μελέτες του Καρτέσιου για τη φύση του ανθρώπου	37
B.2.2. Έργο και μελέτες του Καρτέσιου για το ρόλο του Θεού και το θείο – Προς μία συστηματική ανάγνωση	41
B.3. Σχολιασμός και κριτική των ευρημάτων της βιβλιογραφικής έρευνας	45
Γ΄ Κεφάλαιο: <i>Η συνάφεια του θεωρητικού-χριστιανικού Λόγου με τον πρακτικό-φιλοσοφικό λόγο: ο Μ. Ομολογητής «συναντάται» με τον Καρτέσιο - προεκτάσεις</i>	51
Γ.1. Το «αιδεολογικό» επιχείρημα του Ντεκάρτ υπό μία χριστιανική ανάγνωση	52
Γ.2. Το «κατ'εικόνα» και το «καθ'ομοίωσιν» ως πυλώνες του «κοσμολογικού» επιχειρήματος	55
Γ.3. Αντιλήψεις του Αγίου Μάξιμου και του Καρτέσιου για τη Σχέση της Φύσης, του Θεού και του ανθρώπου	58
Συμπεράσματα	61

Πίνακας Βιβλιογραφίας	64
Α. ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ	64
Β. ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ	64

Εισαγωγή

Η ανά χείρας εργασία αναφέρεται στον τρόπο, με τον οποίο ο χριστιανός διανοητής Μάξιμος Ομολογητής και ο Καρτέσιος –ως ο κατεξοχήν εκπρόσωπος της Νεότερης Ευρωπαϊκής Φιλοσοφίας- προσεγγίζουν ερμηνευτικά και αναλυτικά την έννοια του «θείου». Η απόπειρά μας θα εστιάσει καταρχάς στις αντίστοιχες αναφορές των δύο συγγραφέων, και προς τούτο θα επιχειρηθεί μίαν κριτική και αναστοχαστική, τρόπον τινά, ανάγνωση των περί *θείου* συναφών εκφορών. Βεβαίως, η εν λόγω στόχευση «απαιτεί» μία ευρύτερη θέαση του ζητήματος υπό τους όρους τους οποίους μονίμως εισάγει στην ποιοτική έρευνα τόσο η διστορική όσο και η διακειμενική ανάλυση και ερμηνεία.

Πέραν, όμως, τής από μέρους μας επιστημολογικής δέσμευσης σχετικά με την «προσήλωση» στα κείμενα της πρωτεύουσας βιβλιογραφίας, δέον είναι εξαρχής να επισημανθεί πως άκρως προσδιοριστικές στην επιλογή της οικείας συλλογιστικής-ερμηνευτικής επωδού θα είναι και ορισμένες άκρως ενδιαφέρουσες μελέτες επί του υπό συζήτηση θέματος.

Σε ό,τι αφορά στο έργο και στον λόγο του Αγίου Μάξιμου, σύμφωνα με τον M. Törönen, ήταν έντονη η επιρροή της αριστοτελικής σκέψης στα γραπτά και στις αντιλήψεις του περί Θεού και Φύσης. Ο Άγιος Μάξιμος επικεντρώθηκε στη λογική και ήταν εξοικειωμένος με την Γραμματεία και την παράδοση της κλασικής αρχαιότητας. Με ανάλογο τρόπο, προσέγγιζε ζητήματα, τα οποία ευρύτερα σχετίζονταν με την ατομική ιδιοκτησία, την λογική και την φιλοσοφία.¹

Η Κ.Α. Χατζηαγόρου προσθέτει πως ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής με αυτή του την προσπάθεια στην αναζήτηση της αλήθειας και της ερμηνείας των νόμων της φύσης, προσέδωσε στην θεολογία της περιόδου πρωτοπόρες κατευθύνσεις, καθώς συνέδραμε στο να βελτιωθούν οι εκφραστικές διατυπώσεις περί διάφορων εννοιών που χρησιμοποιούσαν οι θεολόγοι της αυτής περιόδου. Ακόμη, ο Μάξιμος αποτελεί

---

¹ Törönen, Melchisedec. *Union and distinction in the thought of St Maximus the Confessor*. OUP Oxford, 2007, pp. 15-17.

ένα από τα πρόσωπα τα οποία συνέβαλαν στο να εξελιχθεί ο τρόπος με τον οποίο τελούνταν η Θεία Λειτουργία, όπως και ο τρόπος με τον οποίο μελετώνταν έως και την εποχή του, η Αγία Γραφή. Η γραφή του δεν χαρακτηρίζεται από τον μυστικισμό αλλά από την αλληγορία, ενώ παράλληλα, ο Άγιος Μάξιμος επιχειρούσε να διανθίσει με παραδείγματα τα επιχειρήματά του, προκειμένου να καταστεί έτι περαιτέρω σαφής η χριστιανική ορολογία άρα και να κατανοήσουν οι άνθρωποι την θέση τους στον κόσμο.²

Καταρχάς, στα όσα περί του Μαξίμου θα επεξεργασθούμε εκτός της πρωτεύουσας βιβλιογραφίας, θα αξιοποιηθεί το κείμενο της N. Depraz³ το οποίο αναφέρεται στο ρόλο του Αγίου Μάξιμου ως «φιλοσόφου» και, αφετέρου, το κείμενο του N. Loudovikos⁴ που επικεντρώνεται στην θεολογία του Αγίου Μάξιμου και στις απόψεις του για την φύση, τον άνθρωπο και τη θέληση του Θεού. Επίσης θα επιμείνουμε και στην έρευνα του D.P. Sherwood για το έργο ευρύτερα του Αγίου Μάξιμου.⁵ Στην χορεία των ανωτέρω κειμένων της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας, δεν θα μπορούσε κάποιος μελετητής να μην εντάξει και τις συναφείς Διδακτορικές

---

² Χατζηαγόρου, Κ. Α. *Μάξιμος Ομολογητής και Νικόλαος Καβάσιλας – Δύο μυσταγωγοί της ερμηνείας της Θείας Λειτουργίας*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης- Τμήμα Θεολογίας (Μεταπτυχιακή Διατριβή), 2017, σσ. 59-62.

³ Depraz, Natalie. "The Theo-Phenomenology of Negation in Maximus the Confessor between Negative Theology and Apophaticism." *Maximus the Confessor as a European Philosopher* 25, 2017.

⁴ Loudovikos, Nicholas. "Possession or Wholeness?: St. Maximus the Confessor and John Zizioulas on Person, Nature, and Will." *Participatio: Journal of the Thomas F. Torrance Theological Fellowship* 4 (2013): 258-86.

⁵ Sherwood, Dom Polycarp. "Survey of Recent Work on St. Maximus the Confessor." *Traditio* 20 (1964): 428-437.

Διατριβές των Α. Βλέτση,⁶ Ι. Βρανισκόσκι,⁷ Χ. Καψιμαλάκου⁸ και Γ. Σίσκου⁹ ή ακόμα και το έργο του Μ. Λαυριώτη.¹⁰

Ακολούθως θα μεταβούμε στο δεύτερο κεφάλαιο της αυτής διπλωματικής εργασίας, το οποίο και αφορά το Γάλλο στοχαστή Καρτέσιο. Για την συγγραφή του εν λόγω κεφαλαίου θα αντλήσουμε πληροφορίες κυρίως από το έργο του ίδιου. Καθώς επίσης, θα αξιοποιήσουμε επαρκώς και τις πηγές της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας οι οποίες αφορούν τόσο τη ζωή όσο και το έργο του. Ενδεικτικά στην έρευνα αυτή για τον Καρτέσιο συνέβαλαν μελετητές όπως οι Strathern και Bracken οι οποίοι επικεντρώθηκαν κυρίως στη βιογραφία του, αλλά και οι Kerimon και Kerimon, Gaukroger, Istvan, Toronen και άλλοι αξιόλογοι ερευνητές, οι οποίοι εστίασαν στο πώς ο Καρτέσιος αντιλαμβανόταν τον θεό, τον κόσμο, τη σχέση θεού-ανθρώπου και κυρίως πώς όλα αυτά ήταν δυνατό να αποδειχθούν μέσω της επιστήμης και των μαθηματικών.

Εν συνεχεία, στο επόμενο κεφάλαιο του πονήματος αυτού πραγματοποιείται η σύγκριση των αντιλήψεων αμφοτέρων των διανοητών, και παράλληλα αναδεικνύονται οι όποιες διαφορές και κυρίαρχα οι ομοιότητες, οι οποίες εντοπίστηκαν κατά τη μελέτη της βιβλιογραφίας.

---

⁶ Βλέτσης, Αθανάσιος. *Οντολογία Της Πτώσης Στη Θεολογία Μάξιμου Του Ομολογητού*. Diss. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Θεολογική. Τμήμα Θεολογίας, 1995.

⁷ Βρανισκόσκι, Ιωάννης, *Η ενότητα της Εκκλησίας και τα Σύγχρονα Εκκλησιολογικά Προβλήματα, Η συγκριτική Έκθεση της Θεολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Θεολογική. Τμήμα Θεολογίας, 2010.

⁸ Καψιμαλάκου, Χριστίνα. *Ελευθερία και αναγκαιότητα κατά τον Μάξιμο τον Ομολογητή: προς μία οντολογία του προσώπου*. Diss. 2012. Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλοσοφίας.

⁹ Σίσκος, Γεώργιος Αγ. *Το ερμηνευτικό πλαίσιο της Χριστολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Θεολογική. Τμήμα Θεολογίας, 2013.

¹⁰ π. Λαυριώτης Μάξιμος, *Θεολογία της Φύσεως*, μτφ Η. Γ. Πετροπούλου, Αρμός, 2018.

Από απόψεως μεθοδολογίας, στην άρθρωση της ανά χείρας εργασίας επιλέγεται εκείνη της ποιοτικής έρευνας, ήτοι η, κατά το εφικτό, αξιοποίηση της πρωτεύουσας –πηγές- και, συνακόλουθα, της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας. Η στόχευσή μας άλλωστε είναι να αναδειχθούν όψεις του «θείου» κατά την χριστιανική και την φιλοσοφική θεώρησή του, πάντοτε υπό την κριτική επεξεργασία που «επιτάσσει» το ακαδημαϊκό δέον.

Σκοπός της έρευνας είναι η αντιπροσωπευτική ανασκόπηση τόσο της διαθέσιμης ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας όσο και του έργου του Αγίου Μάξιμου του Ομολογητού και του Καρτέσιου σε σχέση με το «θείο». Ειδικότερα, θα μελετηθούν βιογραφικά στοιχεία για τον Άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή και τον Καρτέσιο, στοιχεία για την εποχή που διαβιούσαν οι δύο διανοητές, οι απόψεις αυτών σε σχέση με το θείο, αλλά και η σχέση Θεού και Ανθρώπου. Καθοριστική, σημειωτέον, είναι η συμβολή της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας αναφορικά με το έργο, τις ομοιότητες και τις διαφορές στην αντίληψη περί «θείου» ανάμεσα στον Καρτέσιο και τον Άγιο Μάξιμο.

Αναλυτικότερα, τα τέσσερα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης που θα μας απασχολήσουν αφορούν στα ακόλουθα: Α) Ποιες διαφορές στην αντίληψη περί «θείου» και θεότητας εντοπίζονται στα έργα του Μάξιμου του Ομολογητού και του Καρτέσιου; Β) Ποια είναι επακριβώς η ερμηνευτική προσέγγιση της ενανθρώπισης του λόγου στο έργο του Μάξιμου του Ομολογητή και του Καρτέσιου; Γ) Ποια η ειδική σκοποθεσία της εστίασης στην φύση και στην ουσία του Θεού στα εν λόγω έργα; Δ) Ποια η επίδραση των πολιτικών, ιστορικών, πολιτιστικών και κοινωνικών παραγόντων στα όσα περί θεότητας και «θείου» αναφέρονται στο έργο των δύο διανοητών;

Η θεματική της μελέτης μας εκτιμούμε πως είναι χρήσιμη για την έρευνα επειδή αναδεικνύονται καταρχάς στοιχεία σε σχέση με την ποιμαντική και την θεολογία που δεν είναι εμφανή μέσω μίας επιφανειακής ανάλυσης του βίου ενός Αγίου ή και ευρύτερα των διδαχών των Πατέρων της Εκκλησίας. Δευτερευόντως, ευελπιστούμε στην εν λόγω εργασία να αναδειχθεί και το πώς ακριβώς διαφορετικές φιλοσοφικές παραδόσεις, αξίες, αλλά και ιδέες στο πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό τοπίο της κοινωνίας -αλλά και ορισμένες αντιλήψεις των ανθρώπων- μεταβάλλουν την αντίληψη περί Θεού και Φύσης. Επιπροσθέτως ακριβώς, επειδή

συνεξετάζεται η Βυζαντινή περίοδο με αυτή του Διαφωτισμού, στις οικίες ερευνητικές στοχεύσεις μας θα εντάξουμε και την εξέλιξη της αντίληψης περί αλήθειας, περί της ανθρώπινης φύσης αλλά και περί της σχέσης του Θεού με την Κτίση.

Α΄ Κεφάλαιο: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ «ΘΕΙΟΥ» ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ – ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Στο ανά χείρας κεφάλαιο αποβλέπουμε στην εννοιολογική προσέγγιση του «θείου», έτσι όπως εγγράφεται στο έργο του Αγίου Μάξιμου, υπό το ερευνητικό ωστόσο πλαίσιο μιας τριττής ανάγνωσης: α) Καταρχάς ως προς την φύση και την ουσία του Τριαδικού Θεού, όπως Την ανέδειξε ο Άγιος Μάξιμος στο έργο του, β) ως προς τη σχέση θείου-ανθρώπινου επί του «σχεδίου» τής δημιουργικής παρέμβασης του Θεού στον κόσμο και, γ) ως προς το γεγονός τής ενανθρώπισης του Λόγου ως δημιουργικής – ανακαινιστικής του υπαρκτού εξέλιξης ή προοπτικής.

A.1. Βιβλιογραφική επισκόπηση της βιογραφίας του Αγίου Μάξιμου Ομολογητού

Πριν προχωρήσουμε στα όσα περί του βίου του Μάξιμου Ομολογητού παραθέτει η βιβλιογραφική έρευνα, κρίνουμε σκόπιμο να παρουσιάσουμε, έστω και σε αδρές γραμμές, την «θεολογική» προσωπογραφία του εν λόγω διανοητή, έτσι όπως εκείνη αποτυπώνεται στο κείμενο υπό τον τίτλο «εις τον βίον και την άθλησιν του οσίου πατρός ημών και ομολογητού μαξίμου». Σύμφωνα, λοιπόν, με τα όσα σχετικώς επισημαίνονται, ο Μάξιμος ήτο άνδρας με ευάρετος, λυσιτελής, πράττων πράξεις αντίστοιχες. Διεκρίνετο δε όχι μόνον στην ευφράδεια του θεολογικού λόγου αλλά και αντιστοίχως ένα άσκησις ενός φιλόθεου και ενάρετου βίου. (*Εις τον βίον και την άθλησιν του οσίου Πατρός ημών και Ομολογητού Μαξίμου, P.G. 90, 68A*).

Δευτερευόντως, στο ίδιο κείμενο επισημαίνεται όπως ο Μάξιμος κατήγετο από την Κωνσταντινούπολη, πόλη στην οποία διακρίθηκαν για το ήθος τους επιφανείς θεολόγοι. Όπως προκύπτει από τα όσα εδώ διαμείβονται, ο εκκλησιαστικός αυτός άνδρας ανέπτυξε μετ' εκείνων σχέσεις παιδευτικές. Ασκήθηκε στην Γραμματική της ελληνικής γλώσσας κατά τις εγκύκλιες σπουδές του, ενώ φαίνεται πως επέδειξε ιδιαίτερη επιμέλεια στην μελέτη και στην εντρύφηση στην ρητορική και στην φιλοσοφία. Στην μεν πρώτη το γοήτευε η μέθοδος και ο αποδεικτικός συλλογισμός,

στη φιλοσοφία το γνωσιολογικό, το επιστημολογικό, και το πρακτικό εύρος της (ό.π., 69Γ-72Α)

Αλλά και οι μεταγενέστεροι μελετητές συνομολογούν ότι ο Μάξιμος ο Ομολογητής γεννήθηκε περί το 580 στην Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, υπάρχουν και βιβλιογραφικές αναφορές που αμφισβητούν τον ως άνω τόπο καταγωγής του, καθώς εκτιμάται πως αρκετοί μελετητές δεν ασχολήθηκαν επισταμένως με τον βίο του Αγίου.¹¹ Οι όποιες αυθεντικές μαρτυρίες εντοπίζονται σχετικά με τον βίο και το έργο του Μάξιμου προέρχονται από συριακές πηγές, αλλά και από τα «Πρακτικά» μίας ανάκρισης, στην οποία σημειωτέον ο ίδιος υποβλήθηκε το έτος 653 στην Ρώμη. Από την εν λόγω διαδικασία - ομολογία του, καθίσταται σαφές πως, ενώ ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής ήτο ελληνόφωνος, δεν διέθετε ούτε ελληνική ούτε ρωμαϊκή καταγωγή.¹²

Αντιθέτως, ο Μάξιμος ήταν Σαμαρείτης και καταγόταν από μία οικογένεια εμπόρων της περιοχής του Συχάρ. Η μητέρα του ήταν δούλα, πιθανώς εβραϊκής και περσικής καταγωγής. Μητρική γλώσσα του, ως εκ τούτου, ήταν μάλλον η Εβραϊκή και, ίσως, η Περσική. Οι γονείς του διέφυγαν από την πόλη του Συχάρ, όταν οι γονείς του πατέρα του ανακάλυψαν την εγκυμοσύνη της μητέρας του. Κατέφυγαν στα Ιεροσόλυμα, όπου και εγκαταστάθηκαν στην μονή τού Μαρτύριου και βαφτίστηκαν με τα ονόματα Μαρία και Θεωνάς.¹³

Συμπληρωματικά των ανωτέρω, από τους μελετητές εκφέρεται η άποψη πως στην περιοχή όπου μεγάλωσε ο Άγιος Μάξιμος, υπήρξε περιορισμένη διάκριση ανάμεσα στις διάφορες αιρετικές δοξασίες. Στην Παλαιστίνη, βέβαια, στην Αίγυπτο και στην Συρία, υπήρχαν μονές οι οποίες αντιμάχονταν μεν τις αιρέσεις της περιόδου. Πάρα ταύτα επρόκειτο για μονές οι οποίες δεν ήταν σαφώς επηρεασμένες

---

¹¹ βλ. Μ. Λαυριώτης, 2018, σ. 27 και Törönen, Melchisedec. *Union and distinction in the thought of St Maximus the Confessor*. OUP Oxford, 2007, p. 13.

¹² πρβλ. Λαυριώτης, ό.π. 2018, σσ. 23-24, σ. 26.

¹³ στο ίδιο, σ. 26.

από την τοπική κουλτούρα, τα έθιμα ή / και από το εφαρμοστέο τοπικό ή λειτουργικό σύστημα της ευρύτερης περιοχής.¹⁴

Ο Α. Θεοδωρόπουλος, αναφορικά με τον Άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή, σημειώνει πως ήταν, πέραν μίας σημαντικής εκκλησιαστικής προσωπικότητας για την Ορθοδοξία, ένα άτομο με ευρεία μόρφωση και πολυσχιδές συγγραφικό έργο. Παραλλήλως, υπογραμμίζει πως ο Μάξιμος ήταν γόνος επιφανούς οικογένειας της Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο, ως προς ορισμένα βιογραφικά στοιχεία του Αγίου, ο Α. Θεοδωρόπουλος δεν διαφοροποιείται από ετέρους βιογράφους του.¹⁵

Η Κ. Α. Χατζηαγόρου συμφωνεί με τον Α. Θεοδωρόπουλο στην διαπίστωση ότι ο Άγιος Μάξιμος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, αλλά προσθέτει πως εκείνος απέθανε στην Λαζική τού Πόντου. Ως έτος της γέννησης του αναφέρει το 580, ενώ ως έτος κοιμήσεώς του το 662. Η συγγραφέας δεν παραλείπει να επισημάνει πως ο Άγιος Μάξιμος είχε επηρεαστεί έντονα από το περιεχόμενο των εγκυκλίων σπουδών του, οι οποίες εστίαζαν στη μελέτη της αρχαίας ελληνικής Γραμματείας και της Φιλοσοφίας. Επιπρόσθετα, η Κ. Α. Χατζηαγόρου φαίνεται να έχει γνώση και των διαφορετικών, μεταξύ των μελετητών, προσεγγίσεων, και ως προς τον τόπο καταγωγής του Μ. Ομολογητού. Σε κάθε, πάντως, περίπτωση, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι όποιες εν τέλει διαφορετικές θεωρήσεις και αν υπάρχουν ως προς τα βιογραφικά στοιχεία του Αγίου ουδείς μπορεί να αρνηθεί ότι ακόμη και εκείνες θα

---

¹⁴ στο ίδιο, σ. 28.

¹⁵ Θεοδωρόπουλος, Α. *Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής- Ένας πολυγραφότατος θεολόγος και ένας φλογερός πρόμαχος της Ορθοδοξίας*. 2022. Διαθέσιμο σε: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjuw9Lm9ML1AhW977sIHWPVDzsQFnoECACQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.pemptousia.gr%2Fpdf.php%3Fid%3D297830&usg=AOvVaw1pR6lTPQkGZupJl a13mWCx>.

εισάγουν και ενδιαφέροντα στοιχεία, και, οπωσδήποτε, δεν θα φέρουν απαραίτητα τον εκάστοτε μελετητή ενώπιον προβληματικών καταστάσεων.¹⁶

Σε συνέχεια, πάντως, των αναφορών σε σχέση με τον βίο του Μαξίμου, αναφέρεται ότι εκείνο εξελίχθηκε σε υψηλόβαθμο στέλεχος του Δικαστηρίου της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, θέση που φέρεται να ανέλαβε το έτος 610, δηλαδή την εποχή που Αυτοκράτορας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν ο Ηράκλειος. Παρά την σημαντική θέση του στην κρατική εξουσία, ο χριστιανός αυτός διανοητής αποχώρησε από το αξίωμά του έπειτα από τρία έτη, όταν και απεσύρθη σε μονή πλησίον της Πρωτεύουσας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Αφού παρέμεινε επί δέκα έτη στο εν λόγω μοναστήρι, μετακινήθηκε σε άλλη μονή, η οποία εκτιμάται πως βρισκόταν στο σύγχρονο Καρίδας, στην ευρύτερη δηλαδή περιοχή του Μαρμαρά της Μικράς Ασίας.¹⁷ Για βραχύ χρονικό διάστημα, ο Μ. Ομολογητής ευρέθη στην Κρήτη, ενώ, μετέπειτα, ανέλαβε σχετικές πρωτοβουλίες ίδρυσης μίας νέας μονής στη Βόρειο Αφρική και, συγκεκριμένα, στην περιοχή της Carthage. Το ευρύτερο, μάλιστα, μέρος του συγγραφικού του έργου ολοκληρώθηκε την εν λόγω χρονική περίοδο. Όταν, όμως, ο Άγιος Μάξιμος ενεπλάκη σε ένα σκάνδαλο, το οποίο τον συνέδεσε με τους Μονοθελητές, ηναγκάσθη να μεταβεί στη Ρώμη όπου και αποκήρυξε την εν λόγω αίρεση ενώπιον του Συμβουλίου του Πάπα, το έτος 649. Κατά το πέρας του βίου του, αποκηρύχθηκε από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία δύο φορές, έτσι ώστε τελικώς να αποσυρθεί σε περιοχή της Γεωργίας. Δια τον λόγον αυτόν, άλλωστε, πολλοί Γεωργιανοί θεωρούν ότι ο Μάξιμος αντλεί την καταγωγή του από την εν λόγω περιοχή.¹⁸ Εντελώς παρενθετικά, να σημειώσουμε στο σημείο αυτό πως την εποχή κατά την οποία διαβιού ο Μ. Ομολογητής, η πλέον διαδεδομένη αίρεση ήταν ο μονοφυσитισμός, ενώ ευρεία διάδοση είχε και το κίνημα του μονοθελητισμού.¹⁹

---

¹⁶ βλ. αναλυτικά Χατζηαγόρου, Κ. Α. *Μάξιμος Ομολογητής και Νικόλαος Καβάσιλας – Δύο μυσταγωγοί της ερμηνείας της Θείας Λειτουργίας*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Τμήμα Θεολογίας (Μεταπτυχιακή Διατριβή), 2017. σσ. 10-11.

¹⁷ πρβλ. Tögönen, ό.π. 2007, p. 13.

¹⁸ Στο ίδιο, pp. 13-14.

Ενθυμίζουμε επίσης εδώ ότι θιασώτες του Μονοφυσιτισμού υπεστήριζαν πως η θεία φύση του Υιού είχε απορροφήσει την ανθρώπινη. Η εν λόγω αίρεση καταδικάστηκε από την τέταρτη Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας αλλά είχε ήδη επικρατήσει, όπως προείπαμε, στην περιοχή στην οποία ανδρώθηκε ο Άγιος Μάξιμος, ήτοι στην Παλαιστίνη και στην Συρία. Ο Άγιος Μάξιμος, ίσως επηρεασμένος και από το κίνημα του Μονοφυσιτισμού, ασχολήθηκε πράγματι εντατικά στο έργο του με το θείο, την θεότητα της σχέσης Θεού και ανθρώπου, δίχως αυτό να σημαίνει ότι δεν τον απησχόλησαν και ευρύτερα ζητήματα Ανθρωπολογίας και Ηθικής. Εδραία, πάντως, αρχή του Μ. Ομολογητού παραμένει εκείνη της εκούσιας «υποταγής» της ανθρώπινης ελλογότητας στον Λόγον, στον Πρακτικόν και στον Θεωρητικόν, κατά την ορθόδοξη παράδοση, Λόγον. Βεβαίως, με διάθεση έναντι των εκπροσώπων του κινήματος του Μονοφυσιτισμού αντιρρητική, ενασχολήθηκε συστηματικά με την έννοια του «θείου», τον θεολογικό ή, ορθότερα, εκκλησιαστικό προσδιορισμό του.²⁰ Παρά τα ανωτέρω, οι μελετητές απεκάλεσαν τον Μάξιμο ως «αντι-μονοθελητιστή» για τον επιπρόσθετο λόγο ότι και, την περίοδο που έζησε απαγορεύονταν οι συζητήσεις για τις δύο θελήσεις και τις δύο φύσεις, συζητήσεις που έπαυσαν ήδη από την περίοδο του Αυτοκράτορα Κώνστα Β'.²¹

A.2. Εισαγωγικά περί της έννοιας του «θείου» στο Έργο του Αγίου Μάξιμου

A.2.1. Η σημασία του έργου του Αγίου Μάξιμου του Ομολογητού

Ο π. Λουδουβίκος αναφέρεται στο έργο του Αγίου Μάξιμου και σημειώνει πως η συγγραφική ευρύτερα δραστηριότητά του ασκεί - έως και την εποχή μας - καθοριστική επιρροή στην δυτική, θεολογική αλλά και φιλοσοφική, σκέψη σύμφωνα

---

²⁰ Συλλογικό, *Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού- Τετρακόσια Κεφάλαια Περί Αγάπης*. Ενδύμιον, 2015. σ. 33, 65, 74.

²¹ πρβλ. Χατζηαγόρου, ό.π. 2017, σ. 13.

με τον ερευνητή, οι επιστήμονες οι οποίοι, καταρχάς ενασχολήθηκαν²² συστηματικά με την διδασκαλία των Καππαδοκών Πατέρων και, καταρχήν, οικειοποιήθηκαν εν πολλοίς την διδασκαλία του Α. Μάξιμου²³ ήσαν οι καθηγητές του παν/μίου της Γλασκώβης κατά την περίοδο 1970-1973. Ορθώς, λοιπόν, και ο D.P. Sherwood επισημαίνει πως το έργο του Αγίου Μάξιμου επηρέασε κατά μείζονα τρόπο την διαμόρφωση του μετά-καρτεσιανού κόσμου αλλά και τις αντιλήψεις περί «θείου» σε περιοχές, όπως επί παραδείγματι η Γερμανία.²⁴

Ο π. Λαυριώτης, εν συνεχεία, σημειώνει πως το έργο του Μάξιμου του Ομολογητού ήταν μείζονος σημασίας, διότι ευρύτερα αποσαφήνισε όρους της θεολογίας ενώ, παράλληλα, επέμεινε και στην δογματική τεκμηρίωση της διαφοράς της ουσίας (φύσης) από την υπόσταση (πρόσωπο) του Θεού. Ως εκ τούτου, συνύφανε απόλυτα την Ορθόδοξη Χριστολογία με το Τριαδικό Δόγμα, εστιάζοντας στην διαφορά της Ορθόδοξης Θεολογίας από τις διδασκαλίες των αιρέσεων του Μονοφυσιτισμού και του Μονοθελητισμού.²⁵

Η Α. Τοπάλοβιτς, εξειδικεύοντας τα ανωτέρω, θα υπογραμμίσει πως ο Άγιος Μάξιμος έδιδε ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός πως η δημιουργία του κόσμου επικάλυπτε έναν συγκεκριμένο στόχο ή σκοπό. Ο Δημιουργός εκχωρεί ή εμφυσεύει στο δημιούργημά Του δυνατότητες για το «καθ' ομοίωσιν» με Εκείνον, το οποίο, ωστόσο, δύναται να επιτευχθεί με έναν εκκλησιαστικά μυστηριακό και όχι μυστηριώδη προφανώς τρόπο.²⁶

---

²² Αναφορικά με ζητήματα που άπτονται της χριστιανικής Ανθρωπολογίας, Ηθικής και Κοσμολογίας.

²³ πρβλ. Loudonikos, ό.π. 2013, pp. 258-259.

²⁴ Sherwood, Dom Polycarp. "Survey of Recent Work on St. Maximus the Confessor." *Traditio* 20 (1964): 428-437.

²⁵ πρβλ. Λαυριώτης, ό.π. 2018, σ. 14.

²⁶ Τοπάλοβιτς, Α. *Η ενανθρώπιση του Λόγου ως «προεπινοούμενον τέλος» κατά τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Θεολογική. Τμήμα Θεολογίας, 2007, σ. 3., σ. 4.

Ο Λόγος του Θεού ενανθρωπίζεται, ώστε να φανερωθεί το μυστήριο της βούλησής Του και η οικονομία του Δημιουργού. Ο Υιός και Λόγος του Θεού συνιστά την έγχρονο παρουσία και παρέμβαση του Πατρός, ως το «θεανδρικό εκείνο πρόσωπο του ενσαρκωμένου Λόγου», το οποίο, αν και εγχρόνως δραστηριοποιούμενον, τίθεται ως υπέρχρονος οντότητα, αιώνιος και υπέρ-εκτακτή. Άλλωστε, ο θείος λόγος διαπερνά ζωοποιός το σύνολο του υπαρκτού, και εκφάνει την ισχύ του στον άνθρωπο, τον οποίο γνωστικώς και πρακτικώς τον χρήζει ενάρητον. Ωστόσο, ο θείος λόγος ακόμη και κατά την εξύφανση της δυναμικής του παραμένει ακατάληπτος και απεριγράφτος, «κατακλειστός δια την φυσικήν απειρίαν». (Μαξίμου Ομολογητού, «Προς θαλάσσιον τον οσιώτατων πρεσβύτερον και ηγούμενον - περί διαφόρων απόρων της Θείας Γραφής, P.G. 90, 248D-249A). Σημειωτέον ότι ο «χρόνος» διακινείται περιοριστικά στις υλικές εξακτινώσεις του «χώρου».²⁷

Για την φύση, ήτοι την πνευματικότητα του Θεού, ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής θα τονίσει πως ο Θεός διαθέτει τέτοια χαρακτηριστικά γνωρίσματα ως προς την ουσία του, τα οποία και δεν εντάσσονται στη σφαίρα της ανθρώπινης νόησης. Και τούτο, διότι ο άνθρωπος νοεή ή ορθότερα κατανοεί μόνον ό,τι υπόκειται των κριτηρίων του υλικού κόσμου. Ο Θεός, όμως, τίθεται ως άπειρος και υπερβατικός των οιωδηόποτε χωροχρονικών προσδιορισμών.²⁸ Παρά ταύτα ο Δημιουργός ενέχει στην αϊδιον και θείαν έμφυτο ενέργειά Του την δυναμική να γνωστοποιεί στην ανθρώπινη ελλογότητα κυρίως όσα δεν προλαμβάνονται από εκείνη δια μέσου των αισθήσεων.²⁹

---

²⁷ πρβλ. Τοπάλοβιτς, ό.π. 2007, σ. 5.

²⁸ Μ. Ομολογητής, «Περί θεολογίας και της ενσαρκου οικονομίας του Υιου Θεού», P.G. 91, 1084A.

«Εἷς Θεός, ἄναρχος, ἀκατάληπτος, ὄλην ἔχων τοῦ εἶναι τήν δύναμιν διόλου· τήν, πότε καί πῶς εἶναι παντάπασιν ἀπωθούμενος ἔννοιαν· ὡς πᾶσιν ἄβατος, καί μηδενί τῶν ὄντων ἐκ φυσικῆς ἐμφάσεως διεγνωσμένος.». Αναλυτικά: «Ὁ Θεός, οὐκ ἔστι δι' ἑαυτόν, ὡς ἡμᾶς εἰδέναι δυνατόν· οὔτε ἀρχή, οὔτε μεσότης, οὔτε τέλος, οὔτε τι τό σύνολον ἕτερον τῶν τοῖς μετ' αὐτόν φυσικῶς ἐνθεωρουμένων· ἀόριστος γάρ ἐστι καί ἀκίνητος καί ἄπειρος, ὡς πάσης οὐσίας καί δυνάμεως καί ἐνεργείας ὑπερέκεινα ἀπείρως ὄν.»

²⁹ Μ. Ομολογητού, «Προς θαλάσσιον...», P.G. 90, 296 A-B

Συναφές ως προς τους ανωτέρω συλλογισμούς είναι και η «οινεί», εν πολλοίς απορρηματική διατύπωση του Μάξιμου για το εάν η δημιουργία του υπαρκτού, άρα και του ανθρώπου, εντάσσεται στα όρια της θείας προθετικότητας ή εάν, ενδεχομένως, κινείται πέραν αυτής.³⁰

Ο εκκλησιαστικός συγγραφέας θα επισημάνει σχετικώς πως η θεία πρόθεση είχε εξαρχής οριοθετήσει το δημιουργικόν σχέδιο, ήτοι ο Θεός ασκεί μίαν παραμβατική στο σύμπαν δραστηριότητα, η οποία απορρέει από την αντίστοιχη βούλησή Του. Παραλλήλως, ο Μάξιμος σημειώνει πως οι όποιες εκφάνσεις της εν τω κόσμω δημιουργικής παρουσίας του Θεού, εντάσσονται και εκείνες στο πεδίο των προνοητικών Του ευεργεσιών. Έτσι, ο θείος λόγος δημιουργεί και προνοεί για το σύνολο του υπαρκτού, ως «προνοητής» και «ποιητής» των φυσικών νόμων. Παράλληλα, διασφαλίζει, ως συμπαντική κατάσταση ή πραγματικότητα, την νομοτελειακή λειτουργία του υπαρκτού.³¹

Αλλά και όσον αφορά στον άνθρωπο, ο Θεός δεν θα μπορούσε να εξαιρέσει εκείνον από την θεία δωρεά της «ύπαρξης», καθότι, ως «κατ' εικόνα» Θεού, έπρεπε να συνιστά την κορωνίδα της δημιουργίας του Κόσμου. Εκ των ανωτέρω, προκύπτει, λοιπόν, ότι ο θείος λόγος δημιουργεί έναν αντίστοιχο των πνευματικών προδιαγραφών του τρόπο, δίχως βέβαια ο ίδιος να συμπλέκεται με τις εκτυλίζεις της παρεμβατικής ισχύος του και, βεβαίως, δίχως να υφίσταται αλλοιωτικές τής υποστατικής δομής του εκτροπές.³²

---

³⁰ πρβλ. Τοπάλοβιτς, ό.π., 2007, σσ. 6-10.

³¹ Μ. Ομολογητού, «Προς θαλάσσιων...», Ρ.Γ. 90, 308B

³² πρβλ. Τοπάλοβιτς, ό.π., 2007, σσ. 8-12.

A.2.2. Οι απόψεις και θέσεις του Αγίου Μάξιμου του Ομολογητού σε σχέση με το «θείο»

Στο έργο του Α. Μάξιμου «Τετρακόσια Κεφάλαια Περί Αγάπης»,³³ ο ιερός συγγραφέας αναφέρει, ως κινητήριο δύναμη της δημιουργίας, την «αγάπη» του Δημιουργού προς τα δημιουργήματά Του.³⁴ Η εν λόγω διαπίστωση, κυρίαρχη στην χριστιανική θεολογία, είναι μείζονος σημασίας, καθώς ο Θεός δεν ενεργοποιεί την δημιουργική ισχύν Του ούτε από ανάγκη, ούτε βεβαίως από περίσσεια δυνάμεως. Και εδώ ακριβώς έγκειται η Αγαθοποιός φύση Του.³⁵

Παράλληλα, η θεία αγαθότητα και η ελεημοσύνη διαφαίνεται και από το γεγονός ότι ο χριστιανικός Θεός δεν αίρει την ελευθερία των δημιουργημάτων Του, καθώς η αντίστοιχη παρέμβαση Του στο υπαρκτό δεν συντελείται με έναν αυστηρά ελεγκτικό τρόπο. Ο άνθρωπος παραμένει, ως «κατ' εικόνα Θεού» δημιούργημα, ελεύθερος να διαρρυθμίσει τον βίο του, όπως, άλλωστε, και ο Θεός ελευθέρως δημιουργεί. Μια τέτοια, βεβαίως, δωρεά δεν αίρει την προνοητική δύναμη του

---

³³ Συλλογικό, *Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού- Τετρακόσια Κεφάλαια Περί Αγάπης*. Ενδύμιον, 2015.

³⁴ στο ίδιο, σ. 5, σ. 9 και σ. 15.

³⁵ . <https://www.prophet-elias.com>, σ. 4. *Ο Θεός εκ φύσεως αγαθός και απαθής, όλους τους αγαπά εξίσου ως δημιουργήματά Του [...] Τον ενάρετο και για την ανθρώπινη φύση του, και για την καλή του προαίρεση. τον κακό τον ελεεί και σαν συνάνθρωπό του, και από συμπάθεια, επειδή ως ανόητος βαδίζει στο σκοτάδι. Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής. Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής. Τα 400 κεφάλαια περί αγάπης*

Θεού.³⁶ Είναι, λοιπόν, σαφές το πώς επακριβώς ο Μάξιμος τεκμηριώνει την ύπαρξη του τριαδικού Θεού.³⁷

Ο Μάξιμος ο Ομολογητής σπεύδει, συνακόλουθα, να διευκρινήσει πως ο Δημιουργός, ως προς την φύση Του, συνιστά «Τριάς εν μονάδι» και «Μονάς εν τριάδι» υπό την έννοια ότι δεν υφίσταται στη Θεότητα διάκριση ως προς την Ουσία, παρά μόνον ως προς το Πρόσωπον. Επομένως, ο Θεός δημιουργεί και προνοεί για τα δημιουργήματά Του ως τριττή υποστατική Αρχή.³⁸ Ειρήσθω εν παρόδω εδώ ότι κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα των προσώπων της Αγίας Τριάδας συνιστά όχι μόνο το «δημιουργείν», αλλά και το «κρίνειν», όπως και το «προνοείν» για το σύνολο των παραγόμενων εκ της Θείας δημιουργικής δυνάμεως όντων.³⁹

Ο Θεός είναι ο αίτιος των αρετών. Η γνώση του θεού συντελείται κατ' ενέργειαν, υπό την έννοια ότι και αυτή εναπόκειται στις θείες προνοητικές ελλάμψεις Του.⁴⁰

Κάθε φυσική οντότητα συνιστά έργο της Θείας δημιουργίας.⁴¹

Ο Θεός είναι από τη φύση Του αγαθός και απαθής, αγαπά εξίσου κάθε οντότητα ως δημιούργημα Αυτού.⁴²

---

³⁶ Συλλογικό, *Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού- Τετρακόσια Κεφάλαια Περί Αγάπης*. Ενδύμιον, 2015. σ. 25.

«ἐν Θεῷ γενόμενος, τοὺς περὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ πρῶτον λόγους, ζητεῖ μὲν ὑπὸ τοῦ πόθου φλεγόμενος. Οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν δε τὴν παραμυθίαν εὐρίσκει [...] ἀγαθότητος τε καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως, δημιουργικῆς τε καὶ προνοητικῆς καὶ κριτικῆς τῶν ὄντων.

«ὅταν λέγῃ Κύριος Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ, ἐν ἐσμέν τό ταῦτός τῆς οὐσίας σημαίνει. Ὅταν δε πάλιν λέγῃ Ἐγὼ τό ἐν ᾧ Πατρί, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί, τό ἀχώριστον δηλοῖ τῶν ὑποστά-σεων».

³⁷ Συλλογικό, *Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού- Τετρακόσια Κεφάλαια Περί Αγάπης*. Ενδύμιον, 2015. σ. 31.

³⁸ Συλλογικό, *Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού- Τετρακόσια Κεφάλαια Περί Αγάπης*. Ενδύμιον, 2015. σ. 31

«Οἱ οὖν Τριθεῖται χωρίζοντες τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, εἰς ἀμφίκριμνον ἐμπίπτουσιν [...] ἢ γάρ [...] λέγοντες τῷ Πατρί τὸν Υἱόν [...] ἀναγκάζονται λέγειν μὴ ἐξ αὐτοῦ γεννησθαι, καὶ ἐμπεσεῖν εἰς τό τρεῖς λέγειν Θεούς, καὶ τρεῖς ἀρχάς [...]. Χρή, γάρ καὶ τὸν ἕνα Θεόν τηρεῖν, καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν, κατὰ τὸν μέγαν Γρηγόριον καὶ ἐκάστην με-τά τῆς ιδιότητος.

«τε καὶ κεχώρισται, οὔτε καὶ ὁ Υἱός τῷ Πατρί, καὶ οὐδὲν πλέον», σσ. 31-33.

³⁹ Μάξιμος Ομολογητής, «Προς θαλάσσιων...», P.G. 90, 364 B

⁴⁰ Μάξιμος Ομολογητής, «Προς θαλάσσιων...», P.G. 90, 732 A - B

⁴¹ Μάξιμος Ομολογητής, «Προς θαλάσσιων...», P.G. 90, 780 A

⁴² Μάξιμος Ομολογητής, «Κεφάλαιο περί αγάπης», P.G. 90, 965 B

Στο κείμενο της «Μυσταγωγίας», ο Μάξιμος ο Ομολογητής θα υπογραμμίσει πως ο άνθρωπος ως πλήρες, θείων παροχών, δημιουργημα, χρειάζεται να μετέχει στο Σώμα της Εκκλησίας, προκειμένου να κατακτήσει την εμπειρία των Θείων ενεργειών, ήτοι να αντιληφθεί, όχι γνωστικά αλλά βιωματικά, το μυστήριο του Τριαδικού Θεού. Στο περιβάλλον, λοιπόν, της Εκκλησίας, ο άνθρωπος θα διάγει έναν «ευσχήμονα» και ενάρετο βίο, όπως, άλλωστε, αρμόζει στην κατάσταση ή στην πραγματικότητα εκείνη, όπου το εκάστοτε άτομο επιλέγει να θέσει εαυτόν πλησίον του Θεού.⁴³

Αποληκτικά, λοιπόν, των ανωτέρω συλλογισμών, ο Μάξιμος θα προβεί σε τρεις, άκρως ενδιαφέρουσες και αξιοσημείωτες διαπιστώσεις:⁴⁴ Α. Μεταξύ θείου και ανθρώπινου διαμορφώνεται ή δύναται να διαμορφωθεί σχέση μεθεκτική, όπου το πρώτο παραμένει σταθερά στην κατάσταση του μετέχοντος. Και, επιπλέον, η ποιότητα της εν λόγω μεθέξεως ορίζεται από τις ποιοτικές προκειμένες του ανώτερου, του θείου όντος, και, ως τέτοια ορίζεται αναλόγως.⁴⁵ Β. Το «εἶναι» συνιστά απαραμείωτο χαρακτηριστικό γνώρισμα του Θεού.⁴⁶ Γ. Το «εἶναι» προσδιορίζει απολύτως τόσο την ουσία όσο και την ενέργεια του Θεού, έτσι μάλιστα

---

⁴³ Μάξιμος ο Ομολογητής. *Μυσταγωγία*. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο: <http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/maximos/mystagogia.html>, Κεφάλαιο 8.

«Τὴν δὲ τοῦ λαοῦ σὺν τῷ ἱεράρχῃ γενομένην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἴσοδον, τὴν ἐξ ἀγνοίας καὶ πλάνης (689) εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ ἐπιστροφὴν τῶν ἀπίστων, καὶ τὴν ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωσίας εἰς ἀρετὴν καὶ γνῶσιν, μετὰθεσιν τῶν πιστῶν σημαίνειν, ὁ μακάριος ἔλεγε γέρων. Οὐ γὰρ μόνον τὴν ἐπὶ τὸν ἀληθινόν Θεὸς ἐπιστροφὴν τῶν ἀπίστων ἢ εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἴσοδος παραδηλοῖ· ἀλλὰ καὶ ἐκάστου ἡμῶν τῶν πιστευόντων μὲν, ἀθετούντων δὲ τὰς ἐντολάς τοῦ κυρίου δι' ἀγωγῆς ἀκολάστου καὶ ἀσχήμονος βίου, τὴν διὰ μετανοίας διόρθωσιν». Ἅγιος

⁴⁴ Συλλογικό, *Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού- Τετρακόσια Κεφάλαια Περί Αγάπης*. Ενδύμιον, 2015, σ. 74

⁴⁵ Ὁ μὲν Θεός, μετέχεται μόνον· ἢ δε κτίσις, καὶ μετέχει καὶ μεταδίδωσι. Καὶ μετέχει μὲν τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ εἶναι· μεταδίδωσι δε, τοῦ εἶναι μόνον· ἀλλ' ἕτερος μὲν ἢ σωματικῆ, ἕτερος δε ἢ ἀσώματος οὐσία. στο ίδιο, πρώτη εκατονταετής, ιβ'.

⁴⁶ Ἡ μὲν ἀσώματος οὐσία, καὶ λέγουσα καὶ πράττουσα καὶ θεωρούμενη, τοῦ εἶναι καὶ μεταδίδουσι, ἢ δε σωματικῆ, θεωρούμενη μόνον. στο ίδιο, πρώτη εκατονταετής, ιβ'

όπως εκείνη εντυπώνεται στα προϊόντα της θείας δημιουργικής δυνάμεως.⁴⁷ Βέβαια, θα πρέπει εδώ να σημειωθεί εδώ πως, έστω και παρενθετικά, ο χώρος του «μή εἶναι» για την χριστιανική θεολογία, δεν νοείται ως χώρος του «μηδενός», καθότι ακόμη και στην περιοχή του «μή εἶναι» τίθεται ως προνοητικά ενύπαρκτο το «εἶναι».

A.2.3. Ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής ως εκφραστής της Ορθόδοξης διδασκαλίας Περί «θείου»

Επιπρόσθετα, και σύμφωνα με τον π. Λαυριώτη, ο Μάξιμος ο Ομολογητής ήταν όχι μόνον ένα πρόσωπο με γνώσεις περί θεολογίας αλλά και ένας συστηματικός αναλυτής των μαθηματικών, της αστρονομίας και της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Ο ίδιος τέθηκε ενάντια των αιρέσεων, αξιοποιώντας ακόμη και τα εννοιολογικά εκείνων «εργαλεία». Βέβαια, η επιλογή του αυτή δεν τον απομάκρυνε από το πνευματικό του έργο, ήτοι να διασώσει την ορθόδοξη πίστη. Προς τούτο αναφέρεται ότι ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής εδραίωσε έναν ορθόδοξο περσοναλισμό, εστιάζοντας αυστηρά στην έννοια του «προσώπου», τόσο ως προς τις ανθρωπολογικές όσο και ως προς τις τριαδολογικές απόψεις του.⁴⁸

Όπως ευστόχως επισημαίνει και η Ν. Depraz⁴⁹, ο Άγιος Μάξιμος ήταν ένας από τους πρώτους χριστιανούς φιλοσόφους, ο οποίος επέμεινε σε ζητήματα της αποφαιτικής Θεολογίας. Για τον βυζαντινό, λοιπόν, διανοητή, ο άνθρωπος αδυνατεί εκ φύσεως να συλλάβει το «μέγεθος» της ουσίας του Θεού, τον Οποίον, ωστόσο, γινώσκει μόνον κατά τον βαθμόν τον οποίο μετέχει στην δημιουργική ενέργειά Του. Τοιοιτοτρόπως, το θείον για τον Μάξιμο τον Ομολογητή, δύναται να γνωσθεί εκ μέρους του ανθρώπου, λαμβάνοντας το έλλογο υποκείμενο την «εφικτή» για το ίδιο

---

⁴⁷ *Ἡ μή εἶναι τῆ λογικῆν καί νοεράν οὐσία, ἐν τῆ βουλήσει ἐστὶ τοῦ τά πάντα καλά δημιουργήσαντος* στο ίδιο, πρώτη εκατονταετίας, ιγ'

⁴⁸ πρβλ Λαυριώτης, ό.π. 2018, σσ. 13-14.

⁴⁹ πρβλ. Ν. Depraz, ό.π. 2017, pp. 140-143.

νοητική ενέργεια εκ μέρους του Θεού και, βεβαίως, αναβαθμίζοντας την ψυχή του από την κατάσταση του είναι σε εκείνη του ευ είναι.⁵⁰

Ο Θεός, επομένως, εντάσσεται στην περιοχή του «είναι», όπως άλλωστε και ο άνθρωπος, πάντοτε, όμως, υπό την προϋπόθεση της μεταξύ τους κοινωνίας και μετοχής. Άρα, πέραν των ορίων της εν λόγω μεθεκτικής σχέσης, ο Μάξιμος, όπως και έτεροι εκείνου χριστιανοί στοχαστές, θα μπορούσαν να δεχθούν ότι τίθεται ως ενύπαρκτο στον άνθρωπο το «μη είναι», όσο εκείνος δεν έχει στο μέγιστο εκπληρώσει τις υπαρξιακές κατακτήσει του.

Τα όσα προηγήθηκαν αντλούν ασφαλώς τις καταβολές τους από την κλασική φιλοσοφική παράδοση, θέση η οποία επιβεβαιώνεται και από το κείμενο της «Μυσταγωγίας». Ορθώς, λοιπόν, και η Κ.Α. Χατζηαγόρου, επισημαίνει πως ο Μάξιμος, ακολουθώντας το υπόδειγμα των αρχαίων φιλοσόφων, επιμένει στη διάκριση του νοητού από τον αισθητό κόσμο. Ωστόσο, δεν πρόκειται για έναν, υπό απόλυτους όρους, κάθετο διαχωρισμό μεταξύ τους, αλλά για μία διαφοροποίηση, πλατωνικών τω τρόπω, του πρωτοτύπου από το έκτυπό του. Αφορά, δηλαδή, σε μία «αποτύπωση» του απεικάσματος έναντι της «Ιδέας» του Θεού, αναλογία η οποία, παρά ταύτα, υφίσταται και ως σχεσιοδυναμική προοπτική.⁵¹

Καθοριστικής σημασίας ως προς τον προσδιορισμό ή, ορθότερα, την ενίσχυση της σχέσης του θείου με το τέλειον των δημιουργημάτων Του, ήτοι τον άνθρωπο, συνιστά ο χώρος της Εκκλησίας, όχι βεβαίως υπό την έννοια μίας τυπολατρικής συνάθροισης των ελλόγων υποκειμένων. Επρόκειτο, σαφώς, για μια «μυσταγωγική» προσφορά αναφοράς, ως ένα πνευματικό γεγονός «θυσίας» του θείου Πρωτοτύπου προς ό,τι εν προκειμένω συνιστά το «έκτυπό» Του. Και, όπως ο Μάξιμος αναφέρει επιπλέον στο έργο του «Μυσταγωγία», η θεία παρουσία εντός της Εκκλησίας αναγνωρίζεται στον βαθμόν, κατά τον οποίο το εκάστοτε έλλογο υποκείμενο την «κατανοεί» «καθαρά τῆ θείων καρδία» διά των, αναγωγικού και δοξολογικού κύρους, θείων συμβολισμών.⁵² Εντός, λοιπόν, της Εκκλησίας, η οιαδήποτε

⁵⁰ Μάξιμου Ομολογητού, «Προς θαλάσσιον...», P.G. 90, 261D

⁵¹ πρβλ. Χατζηαγόρου, ό.π. 2017, σσ. 22-28.

⁵² Μ. Ομολογητού, «Μυσταγωγία», P.G. 91, 962D-693B:

ανθρώπινη οντότητα δεν έχει μόνον την δυνατότητα να διατεθεί πλησίον του Δημιουργού, αλλά και, έτι περαιτέρω, να κατανοήσει -μεθεκτικώς Εκείνου- την σωτηριολογική αξία και των υλικών στοιχείων, όταν ο άνθρωπος αξιοποιεί αυτά προς «δόξαν τοῦ Θεοῦ.»⁵³

Διά της ως άνω περιγραφείσας αναφορά του ανθρώπου στο Δημιουργό, καθίσταται φανερό το πώς επακριβώς ο άνθρωπος δύναται να μετάσχει της «ἐν τῷ χρόνῳ» ανακαινιστικής – του χώρου και του χρόνου – παρέμβασης του Θεού. Η εν ταύτῳ κατάσταση ή πραγματικότητα συνιστά παραλλήλως ένα θεοπτικό για τον ίδιο γεγονός, ένα γεγονός το οποίο ενέχει βαθύτατους αξιακούς, εσχατολογικούς και σωτηριολογικούς προσανατολισμούς.⁵⁴ Και σημειωτέον εδώ ότι η χριστιανική θεοφάνεια συνιστά ή, επί το ακριβέστερον, υπονοεί την μετοχή της ανθρώπινης ελλογότητας στην δυναμική για εκείνην προοπτική του Λόγου.⁵⁵

«Γενικῶς δέ τήν τοῦ κόσμου τούτου συντέλειαν ὑποσημαίνουσαν. Μετά γάρ τήν θείαν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου ἀνάγνωσιν, ὃ τε ἀρχιερεὺς κάτεισι τοῦ θρόνου· καί ἡ τῶν κατηγουμένων, καί ἡ τῶν λοιπῶν (693) τῶν ἀναζίων τῆς θείας τῶν δειχθησομένων μυστηρίων θεωρίας, ἀπόλυσίς τε καί ἐκβολή διὰ τῶν λειτουργῶν γίγνεται· σημαίνουσα καί προτυποῦσα δι' ἑαυτῆς τήν ἀλήθειαν, ἧς εἰκὼν ὑπάρχει καί τύπος, καί οἷον ἐν τούτοις βοῶσα, ὅτι μετά τό κηρυχθῆναι τό Εὐαγγέλιον, καθώς γέγραπται, τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένη, εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, τότε ἤξει τό τέλος· παραγινόμενου κατὰ τήν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, ἐξ οὐρανῶν δηλαδή, μετά δόξης πολλῆς τοῦ μεγάλου Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· Αὐτός γάρ ὁ Κύριος ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καί ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ; φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος· καί ποιοῦντος ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ὑπεναντίοις, καί ἀφορίζοντος διὰ τῶν ἁγίων ἀγγέλων τοὺς πιστοὺς ἀπό τῶν ἀπίστων, καί ἀπό τῶν δικαίων τοὺς ἀδίκους, καί τῶν ἁγίων τοὺς ἐναγεῖς· καί ἀπλῶς, ἵνα συνελὼν εἶπω, τῶν Πνεύματι Θεοῦ στοιχησάντων, τοὺς ὀπίσω σαρκός πορευθέντας· καί ἐπ' αἰῶσι ἀπείροις τε καί ἀτελευτήτοις, ὡς ἡ τῶν θείων λογίων ἀλήθειά φησι, κατ' ἀξίαν τῶν βεβιωμένων ἐκάστῳ δικαίαν ἀποδιδόντος τήν ἀμοιβήν»

⁵³ Bingaman, Brock. *All Things New: The Trinitarian Nature of the Human Calling in Maximus the Confessor and Jurgen Moltmann*. Vol. 213. Wipf and Stock Publishers, 2014, pp. 1-2.

⁵⁴ πρβλ. Τοπάλοβιτς, ὁ.π., 2007, σ. 90.

⁵⁵ πρβλ. Τοπάλοβιτς, ὁ.π., 2007, σσ. 92-93.

A.3. Σχολιασμός και ανάλυση των ευρημάτων της βιβλιογραφικής ανασκόπησης

Ο Μ. Λαυριώτης δίδει ιδιαίτερη έμφαση στη σχέση του Δημιουργού με το δημιούργημά Του, έτσι όπως προφανώς εντοπίζεται στην ορθόδοξη χριστιανική Ανθρωπολογία. Στο κεφάλαιο της «Ανθρωπολογίας του Αγίου Μαξίμου» αναλύεται εκτενώς ο λόγος για τον οποίο ο Μάξιμος ο Ομολογητής επικεντρώθηκε στα ζητήματα αυτά, αντιλαμβανόμενος την σύγχυση των πιστών ως προς την σχέση της υπόστασης με την ουσία του Θεού. Τα σημεία στα οποία εστιάζει ο Μ. Λαυριώτης είναι, αρχικά, το γεγονός πως η «ηθική» δεν νοείται (την περίοδο που έζησε ο Άγιος Μάξιμος) με τον τρόπο που την αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Επίσης, ο συγγραφέας υπογραμμίζει πως, κοινωνικά και πολιτιστικά, η ηθική ενσωματώθηκε στο χριστιανικό οικοδόμημα έπειτα από την ύστερη Σχολαστική περίοδο.⁵⁶

Ο άνθρωπος, στην αρχαιοελληνική γραμματεία, από την οποία επηρεάστηκε όπως προείπαμε ο Άγιος Μάξιμος, χαρακτηριζόταν από την θνητότητα. Ήταν όμως τέλειος ως δημιούργημα. Βέβαια, σε σχέση με την Τελειότητα του Θεού παραμένει ατελής. Ωστόσο, οι θεολόγοι της περιόδου του Μάξιμου αντιλήφθηκαν την αλλαγή στην αντίληψη περί θεότητας αφού, ενώ πριν την περίοδο του Ιουστινιανού η ηθική ήταν αδιάφορη για τον άνθρωπο, τώρα πλέον θα αποκτήσει την ορθή σημασιολογική της. Το ερώτημα το οποίο ετίθετο, και το οποίο ενείχε και ηθικές διαστάσεις ή προβολές, ήταν σύνθετο και σχετιζόνταν με τη φύση και την ουσία του Θεού και του ανθρώπου.⁵⁷

Αναλυτικότερα, οι άνθρωποι αναρωτιόταν πως είναι δυνατό αφού ο άνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσίν Του να είναι ανήθικοι και ατελείς. Σε αυτό το ερώτημα, ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής απάντησε μέσω των έργων του. Συγκεκριμένα, η απάντηση που δόθηκε ήταν πως ο Θεός δεν είναι ένα ηθικό ον, αφού είναι Άκτιστος. Ο άνθρωπος, όμως, διαθέτει ιδιότητες -και φυσικές και άκτιστες- που

---

⁵⁶ πρβλ. Λαυριώτης, ό.π., 2018, σ. 87.

⁵⁷ Στο ίδιο.

του εκχωρήθηκαν από το Θεό. Πριν από την αρχή του χρόνου, δηλαδή πριν δημιουργηθεί ο κόσμος, δεν υπήρχε ούτε αρετή, ούτε αγαθότητα, ούτε αθανασία ή αγιότητα.⁵⁸

Ο Γ. Σίσκος υποστηρίζει πως ο Άγιος Μάξιμος ακολούθησε την Τριαδολογία των Καππαδόκων Πατέρων της Εκκλησίας. Χαρακτηριστικά, αναφέρει πως ο Άγιος Μάξιμος δεν είναι ένας συμβατικός εκφραστής της ορθόδοξης αντίληψης του Θεού, αφού έδιδε βάση στην διάκριση της φύσεως από την ουσία και την υπόσταση του Τριαδικού Θεού, διάκριση η οποία δεν αποτελούσε τυπική αντίληψη των θεολόγων. Αντίθετα, η εστίασή του αυτή στην διάκριση του Θεού, οδηγούσε περισσότερο σε αιρετικές απόψεις.⁵⁹

Ωστόσο, παρά την κριτική που του ασκήθηκε, παρατηρείται πως το έργο του Αγίου Μαξίμου συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της έννοιας της ηθικής, της θεότητας και της αγαθοσύνης, σε μία περίοδο, όπου οι έννοιες αυτές μόλις εντάσσονταν στην γραμματεία και στην θεολογία. Ο Μ. Λαυριώτης σημειώνει πως, εν μέρει, η προκεχωρημένη αυτή διάκριση οφείλεται και στο γεγονός πως η ευρύτητα των σημασιολογήσεων της ελληνικής γλώσσας κατοχυρώνει την στενή σχέση μεταξύ σημαινόμενου και σημαίνοντος. Πάρα ταύτα, κατά τον μελετητή η ελληνική γλώσσα ομιλούνταν σε πολλές περιοχές του κόσμου μέχρι και τον 4^ο αιώνα οπότε και σε ένα βαθμό το εννοιολογικό ζήτημα συνιστά αίτιο για την εμφάνιση πολλών αιρέσεων.⁶⁰

Άρα, συνολικά το έργο του Μάξιμου του Ομολογητού συνιστά μία ευρύτερη κριτική στις αιρέσεις της εποχής και έχει ως στόχο το να αποτελέσει μία ερμηνεία του λόγου των Πατέρων της Εκκλησίας με έμφαση στο να αποσαφηνιστεί η φύση και η ουσία του Θεού σε σύγκριση με αυτή του ανθρώπου. Επίσης, συνολικά το έργο

---

⁵⁸ πρβλ. Λαυριώτης, ό.π., 2018, σσ. 94-95. Το ζήτημα αυτό, δηλαδή η αντίληψη περί Θεού, ανθρώπου, θεότητας, φύσης και ουσίας του Θεού, επικράτησε την περίοδο εκείνη. Σε μεγάλο βαθμό λόγω και των εντάσεων που υπήρχαν ανάμεσα στους πληθυσμούς των υπηκόων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, οι θέσεις περί θεολογίας και θρησκείας γίνονταν σημεία αντιπαράθεσης.

⁵⁹ πρβλ. Γ. Σίσκος, ό.π. 2013, σσ. 26-27.

⁶⁰ πρβλ Μ. Λαυριώτης, ό.π. 2018, σ. 12.

του αποτελεί μια συμβολή στη χριστιανική θεολογία διότι, όχι μόνο είναι γραμμένο με βάση τα δεδομένα της εποχής του, αλλά αποτελεί έργο ενός λόγιου με εντατική μόρφωση και ευρεία αντίληψη της φιλοσοφίας, της αρχαιοελληνικής γραμματείας και της θεογονίας των αρχαίων Ελλήνων, την οποία αναλύει κριτικά και με ένα σχεδόν ακαδημαϊκό τρόπο.

B' Κεφάλαιο: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΣΤΟΝ ΚΑΡΤΕΣΙΟ

Το ανά χείρας κεφάλαιο συνιστά το δεύτερο μέρος της διπλωματικής αυτής εργασίας. Στόχος του κεφαλαίου είναι η παράθεση, η ανάλυση και η κριτική αποτίμηση των θέσεων και των απόψεων του Καρτέσιου για τον Θεό, το θείο, την θεϊκή βούληση και την αντικειμενική θέση του ανθρώπου στον κόσμο ως δημιουργήμα της ανώτατης Αρχής. Μεθοδολογικά, επιλέγεται στο κεφάλαιο αυτό να δοθεί έμφαση στο πώς ο Καρτέσιος επιχείρησε να αξιοποιήσει την επιστημονική μέθοδο και τα μαθηματικά, προκειμένου να τεκμηριώσει την αιτιώδη σχέση μεταξύ της ύπαρξης του θεού και της αντίστοιχης του ανθρώπου.

B.1. Βιογραφία και δεδομένα της περιόδου που έζησε ο διανοητής

Ο Καρτέσιος γεννήθηκε το 1596 στη La Haye και, ήδη από την νεαρή ηλικία του, έδωσε δείγματα ευφυΐας, κριτικής αντίληψης και σκέψης. Ως νέος, ήταν ιδιαίτερα μοναχικός, ενώ ασχολήθηκε σε προκεχωρημένο βαθμό με τις επιστήμες, λόγω και της φιλασθένειάς του. Οι τομείς στους οποίους ερευνητικά επικεντρώθηκε ήταν τα κλασικά μαθηματικά, η φιλοσοφία και ο σχολαστικισμός ως προς τις θεωρητικές κυρίως τεκμηριώσεις του. Πέραν τούτων, ο ίδιος διακρίθηκε και κατά την εντρύφησή του στην νομική και στην ιατρική επιστήμη. Από το 1618 υπηρέτησε στο στρατό του Μαυρίκιου του Νασσάου και, έναν χρόνο αργότερα, το 1619, όντας στο χώρο του στρατοπέδου, συνέλαβε την ιδέα πως οι νόμοι της Φυσικής θα μπορούσαν να επιβεβαιωθούν και διά των μαθηματικών.⁶¹

Ο P. Strathern, στην σύντομη βιογραφία του για τον Καρτέσιο, αναφέρει πως πρακτικά ο Καρτέσιος δεν είχε μία σταθερή ενασχόληση, καθώς άλλοτε αντιλαμβανόταν τον εαυτό του ως φυσικό ή μαθηματικό και, άλλοτε, ως στρατιώτη

---

⁶¹ Θεοδοσίου, Στράτος και Δανέζης, Μάνος, «Καρτέσιος: Μία δεσπόζουσα μορφή του Διαφωτισμού», *Ιστορικά Θέματα*, 99(B), (2011), σσ. 93-95.

και ως φιλόσοφο. Ήταν, βέβαια, ιδιαίτερα εύπορος και συντηρούνταν μάλλον από οικεία εισοδήματα. Αυτό σήμαινε πως ανήκε σε μία μικρή ελίτ της Γαλλίας, η οποία και είχε την δυνατότητα να έχει άμεση πρόσβαση στη γνώση. Ως εκ τούτου, θεωρείται (δικαίως κατά τον P. Strathern) ο μεγαλύτερος φιλόσοφος από την εποχή του Αριστοτέλη και ύστερον.⁶²

Μελετώντας εκτενώς τα σύντομα βιογραφικά στοιχεία που παρουσιάστηκαν ανωτέρω και αντλήθηκαν από το έργο του P. Strathern, χρειάζεται να επισημανθεί πως η παιδεία που δέχθηκε ο Καρτέσιος εστίαζε στην αρχαιοελληνική γραμματεία και στην απομνημόνευση αποσπασμάτων τόσο από το έργο του Θωμά του Ακινάτη όσο και του Αριστοτέλη. Αμφότεροι, τον επηρέασαν ιδιαίτερος στον μελλοντικό βίο του κατά τρόπον ώστε να επηρεάσουν ευρύτερα την κοσμοαντίληψή του.⁶³

Σε ηλικία δεκαοκτώ ετών, ο Καρτέσιος εκκινεί τις σπουδές του στο τμήμα της Νομικής του Πανεπιστημίου του Poitiers. Η πρόθεση του πατέρα του ήταν να ακολουθήσει αντίστοιχες σπουδές με εκείνον. Ωστόσο, έπειτα από δύο έτη ακαδημαϊκής πορείας, ο Καρτέσιος έλαβε την απόφαση να εγκαταλείψει τις σπουδές του, επιλογή η οποία προκάλεσε την έντονη δυσαρέσκεια του πατρός του, κυρίως διότι εγκατέλειπε ένα επάγγελμα το οποίο θα μπορούσε να του διασφαλίσει ένα άνετο βιοπορισμό. Η απόφασή του να καταταγεί, το έτος 1618, στο στράτευμα ενείχε για τον ίδιο μία σημαίνουσα αξία, καθότι οι γνώσεις και οι εμπειρίες που απέκóμισε, συνέδραμαν κατά το πλείστον στην φιλοσοφική του συγκρότηση και στην επιστημονική του εξέλιξη.⁶⁴

Ο Καρτέσιος, παρότι αναφέρεται ως ο μόνος που απογοήτευσε τον πατέρα του από τα παιδιά του, ήταν ένας επιφανής άνθρωπος της εποχής του. Το 1649, και αφού παρέμεινε για είκοσι χρόνια στο Παρίσι μετά από την επιστροφή του από την Ολλανδία, δέχθηκε μία ειδική πρόσκληση από μέρος της Βασίλισσας της Σουηδίας,

---

⁶² Strathern, P. *Descartes- Philosophy in an Hour*. London: Harper Collins, 2012, p. 6.

⁶³ πρβλ. Strathern, ό.π 2012, pp. 5-7.

⁶⁴ πρβλ. Strathern, ό.π. 2012, pp. 7-10.

Χριστίνα. Σε αυτή την απασχόλησή του, ο Καρτέσιος προσβλήθηκε από τον ιό της πνευμονίας και απεβίωσε.⁶⁵

Κατά το χρονικό διάστημα της παραμονής του στο Παρίσι (1625-1628), οι πνευματικές αναζητήσεις είχαν στραφεί σε αναγνώσεις της πραγματικότητας αξιοποιώντας τόσο τον Πλάτωνα όσο και τον Αριστοτέλη, ένα κίνημα το οποίο ονομάστηκε «Νατουραλισμός». Ο Γαλλικός νατουραλισμός του 17^{ου} αιώνα ήταν περισσότερο προσανατολισμένος στον ντετερμινισμό, θεωρώντας πως τα θαύματα συνιστούν φυσικά φαινόμενα και επ' ουδενί υπερφυσικά. Ομοίως, αμφισβήτησαν την ύπαρξη αγγέλων και δαιμόνων, ωστόσο αποδέχθησαν την ύπαρξη του Θεού.⁶⁶

Ορισμένοι επιστήμονες – φιλόσοφοι της περιόδου οικειοποιήθηκαν ανορθόδοξες θεωρίες, οι οποίες προέβαλλαν την ιδέα πως, πιθανώς, όλα τα ανεξήγητα φαινόμενα -τα οποία παρατηρούν οι άνθρωποι- θα μπορούσαν να εξηγηθούν με επιστημονικό τρόπο. Για την ψυχή πίστευαν ότι αφού αυτή δεν χωρίζεται από το σώμα, τότε είναι και πολύ πιθανό να συνιστά μία αρχή της οργάνωσης του σώματος, δηλαδή να αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι του σώματος, αλλά όχι κάτι άγνωστο ή υπερφυσικό (όπως ένα ακόμη μέλος του).⁶⁷

Ο Καρτέσιος στο έργο του «*Τα πάθη της ψυχής*» αναφέρει πως υφίσταται μία θεμελιώδης διάκριση ανάμεσα στις ψυχικές και στις σωματικές λειτουργίες και πως «ο γενικός ορισμός των παθών της ψυχής έχει θεμελιώδη σημασία [...] η αδιαίρετη ψυχή ενώνεται με όλα τα μέρη του διαιρετού σώματος».⁶⁸ Η εν λόγω προσέγγιση του Γάλλου διανοητή καταρχάς υπονοεί πως η ενεργειακή δύναμη της ψυχής ή, άλλως, η κινητική ισχύς της εντοπίζεται στα πάθη. Δευτερευόντως ο Καρτέσιος αντιδιαστέλλει την εγγενή αδιαιρετότητα της ανθρώπινης ψυχής από την διαιρετότητα του

---

⁶⁵ Bracken Harry, M., *Descartes: A Beginners Guide*, Oneworld Publications, 2012., pp. 10-11.

⁶⁶ Gaukroger, Stephen. *Descartes: An intellectual biography*. Clarendon Press, 1995., p. 147.

⁶⁷ πρβλ. Gaukroger, ό.π. 1995, p. 149.

⁶⁸ Rene Descartes, *Τα πάθη της ψυχής* (μτφ. Γ. Πρελορέντζος και Δ. Ροζάκης). Αθήνα: Κριτική, 1996, σ. 41.

ανθρώπινου σώματος. Μάλλον ο φιλόσοφος είτε αρνείται την πολλαπλότητα των λειτουργιών της ψυχής ή, το πιθανότερο, θεωρεί πως οι οποίες επιμέρους λειτουργίες της εξυφαίνονται με ενιαίο τρόπο.

Για την εποχή την οποία ο Καρτέσιος διαβιού, ο H. Bracken σημειώνει πως πρόκειται για μια ιστορική περίοδο - 17^{ος} αιώνας στην Ευρώπη – η οποία είναι συνυφασμένη με τις ευρύτερες αλλαγές που συντελέστηκαν στην αναγεννησιακή Ευρώπη. Η κύρια κατεύθυνση αυτών των αλλαγών σχετίζεται με την στροφή προς την αναζήτηση της φύσης του ανθρώπου μέσω του ρασιοναλισμού και του εμπειρισμού.⁶⁹

Στην εποχή του Καρτέσιου παρατηρείται επιπλέον μία ιδιαίτερη έξαρση τόσο στην εμφάνιση αιρετικών ή αποκλινουσών από την καθιερωμένη θρησκευτικών δοξασιών, γεγονός το οποίο επέφερε γενικευμένες αντιδράσεις εκ μέρους της θρησκοκληπτικής κοινότητας.⁷⁰ Παράλληλα την ίδια περίοδο, με την ίδρυση της αγγλικανικής εκκλησίας από τον Ερρίκο ΙΗ, επήλθε η ρήξη της από την επίσημη παπική. Η διαμάχη προτεσταντών και καθολικών απομειώθηκε με παρέμβαση της βασίλισσας Ελισάβετ. Παρέμβαση η οποία ενώ διευκρίνιζε τη σχέση της αγγλικανικής εκκλησίας με την καθολική δεν ήταν, παρά ταύτα, αρκετή να κάμψει την καχυποψία της παπικής εκκλησίας έναντι των Προτεσταντών.⁷¹

Ολοκληρώνοντας, πέραν των ανωτέρω, την ίδια περίοδο παρατηρείται, μία οινεί δυσπιστία της εκκλησίας έναντι της επιστήμης σε συνδυασμό βεβαίως με τον υπερτονισμό της ιστορικής και της παραδοσιακής διάστασής της. Θα ήταν ωστόσο υπερβολικό να θεωρήσει κάποιος πως η Καθολική Εκκλησία απέρριψε την τέχνη και την επιστήμη. Τουναντίον, μάλιστα, πολλοί κληρικοί ήταν επιφανείς επιστήμονες /

---

⁶⁹ Bracken Harry, M., *Descartes: A Beginners Guide*, Oneworld Publications, 2012, p. 9.

⁷⁰ Deming, David. *Science and technology in world history, volume 3: The black death, the renaissance, the reformation and the scientific revolution*. Vol. 3. McFarland, 2014, p. 22, p. 75.

⁷¹ Blakeway, A. (2017). The Anglo-Scottish War of 1558 and the Scottish Reformation. *History*, 102(350), 201-224.

φιλόσοφοι της περιόδου, ενώ στα Μοναστήρια, διδάσκονταν τα αρχαία Ελληνικά και τα έργα των αρχαίων Φιλοσόφων (κλασική αρχαιότητα και ρωμαϊκή περίοδος).⁷²

B.2. Ανάλυση και σύνθεση ευρημάτων βιβλιογραφίας

B.2.1. Έργο και μελέτες του Καρτέσιου για τη φύση του ανθρώπου

Ο Καρτέσιος συνιστά έναν από τους πλέον εμβληματικούς επιστήμονες – μαθηματικούς – φιλοσόφους της περιόδου του Διαφωτισμού. Η θεωρητική προσέγγιση του και η αναλυτική εκ μέρους του ερμηνεία της Φύσης επηρέασαν το δυτικό τρόπο σκέψης σε βαθμό αντίστοιχο εκείνου του Γαλιλαίου. Ο Καρτέσιος, εργαλειοποιώντας την μαθηματική λογική, ισχυρίστηκε πως κανένα φυσικό φαινόμενο δεν μπορεί να παραμείνει άγνωστο ή δυσερμήνευτο εάν αξιοποιηθούν στο έπακρο οι δυνατότητες που εκχωρεί κυρίως η φυσική επιστήμη.⁷³

Προς τούτο, λοιπόν, και ο Καρτέσιος έθεσε τις θεμελιώδεις αρχές της φυσικής φιλοσοφίας του. Αν και «Πραγματεία περί Φωτός», την οποία και συνέγραψε το 1633, δεν εκδόθηκε καθώς την ίδια περίοδο έλαβε χώρα η καταδίκη του Γαλιλαίου από την Παπική Εκκλησία. Ο ίδιος έγινε γνωστός με το δοκίμιο «Λόγος περί της Μεθόδου», το οποίο και εστιάζει στο πώς μπορεί κάποιος να προσεγγίσει την αλήθεια δια της επιστημονικής γνώσεως. Ο Καρτέσιος, όμως, ασχολήθηκε και με την μεταφυσική, όπου συναφή ζητήματα ανέπτυξε στο έργο «Στοχασμοί περί της

---

⁷² Deming, David. *Science and technology in world history, volume 3: The black death, the renaissance, the reformation and the scientific revolution*. Vol. 3. McFarland, 2014, pp. 87-88.

⁷³ πρβλ. Θεοδοσίου και Δανέζης, ό.π. 2011, σ. 93.

Πρώτης Φιλοσοφίας», το οποίο ωστόσο επικρίθηκε έντονα από τους σύγχρονούς του, ιδίως τους Θεολόγους.⁷⁴

Σύμφωνα με τον Gaukroger (1995), ο Καρτέσιος επηρέασε τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα την ευρωπαϊκή φιλοσοφική δραστηριότητα. Στο έργο του, άλλωστε, ιδιαίτερο ενδιαφέρον ενέχει η απόπειρά του να εξετάσει με διαφορετικούς τρόπους τη σχέση της φυσικής επιστήμης με την μεταφυσική. Όπως επισημαίνει και ο Βολταίρος, (sc. ο Καρτέσιος) γεννήθηκε «για να διορθώσει τα λάθη της αρχαιότητας», και ως εκ τούτου υποκατέστησε την λογική ερμηνεία του κόσμου με την φαντασία, θεμελιώνοντας την συστηματική σκέψη. Για τον Καρτέσιο ο Θεός, το σύμπαν και το άπειρο ήταν ιδέες, οι οποίες ήταν αχανείς. Παρά ταύτα ο Γάλλος διανοητής θεωρούσε πως η ανθρώπινη νόηση πάντα αναζητεί απαντήσεις και, άρα, η ψυχή ήδη εγκλείεται στο σώμα, έχοντας μεταφυσικές απορίες, μεταξύ άλλων και για την σχέση του ατόμου με τον Θεό και το άπειρο.⁷⁵

Ο Καρτέσιος θα εστιάσει ιδιαίτερος στον προσδιορισμό της σχέσης του Θεού με τον άνθρωπο, την οποία και θα την προσδιορίσει με όρους της υπαρξιακής φιλοσοφίας.

Καταρχάς -και καταρχήν- θα επισημάνει ότι ο άνθρωπος έχει φύση πεπερασμένη, σε αντίθεση με την ακατάληπτη και άπειρη θεία ουσία.⁷⁶ Το πρόβλημα, το οποίο απασχολεί τον Καρτέσιο είναι: αν ο Θεός είναι πανάγαθος, τα δημιουργήματά Του πρέπει να είναι τέλεια και, άρα, ο άνθρωπος, ως τέλειο δημιούργημα του Θεού, δεν θα πρέπει να πλανάται ποτέ, επειδή η πλάνη υποδηλώνει ατέλεια.⁷⁷

Η απάντηση στο ως άνω ερώτημα-πρόβλημα θα δοθεί κατόπιν της απόφασης του ιδίου να εξετάσει εάν υπάρχει καταρχάς Θεός και, δευτερευόντως, εάν η πρόθεση του είναι να ευεργετήσει ή, ενδεχομένως, να εξαπατήσει τον άνθρωπο.⁷⁸

---

⁷⁴ πρβλ. Θεοδοσίου και Δανέζης, ό.π. 2011, σσ. 94-97.

⁷⁵ πρβλ. Gaukroger, ό.π. 1995, p. 6.

⁷⁶ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.47

⁷⁷ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σσ.65-66

⁷⁸ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.89

Για τον Καρτέσιο, οι ιδέες αντικατοπτρίζουν την φύση των πραγμάτων, αλλά και τις ποιοτικές προδιαγραφές τους. Έτσι, υποστηρίζει πως όσο ανώτερο είναι ένα πράγμα, τόσο τελειότερη θα είναι η ιδέα του, δηλαδή τόσο περισσότερη αντικειμενική πραγματικότητα θα περιέχει. Και, ακριβώς λοιπόν, επειδή θεωρεί πως η ιδέα δια της οποίας νοεί κάποιον θεό ύψιστο, αιώνιο, άπειρο, παντογνώστη, παντοδύναμο και δημιουργό όλων των πραγμάτων που υπάρχουν πέραν από εκείνον, εμπεριέχει (η ιδέα αυτή) περισσότερη αντικειμενική πραγματικότητα από εκείνες διά των οποίων παριστάνονται πεπερασμένες υποστάσεις.⁷⁹

Ο Θεός, λοιπόν, υπάρχει ως υπόσταση άπειρη, ανεξάρτητη, παντογνώστρια, παντοδύναμη που δημιουργεί όχι μόνο τον άνθρωπο αλλά και ό,τι υπάρχει στο φυσικό και μεταφυσικό χώρο.⁸⁰

Στον Θεό ενυπάρχει η δυνατότητα να υφίσταται καθ' εαυτόν, αλλά και να κατέχει εν ενεργεία όλες τις ιδέες-ιδιότητες που ο άνθρωπος αποδίδει σε εκείνον.⁸¹

Η ενότητα, η απλότητα ή το αδιαχώριστο όλων όσα είναι στο Θεό είναι μια από τις κύριες τελειότητες που ο ίδιος ο Καρτέσιος κατανοεί ως ανύπαρκτες σε εκείνον.⁸²

Ο άνθρωπος για τον Καρτέσιο συνιστά κάτι ενδιάμεσο μεταξύ του θεού και του μηδενός, ήτοι μεταξύ του ύψιστου όντος και του μη όντος.⁸³

Ο Θεός εκχωρεί πλήρη ελευθερία στον άνθρωπο να νοεί και να πράττει κατά κρίση και βούληση.⁸⁴

Το τρίτο και τελευταίο επιχείρημα υπέρ της ύπαρξης του θεού καλείται «οντολογικό». Κατά αυτήν την συλλογιστική, το γεγονός ότι ο άνθρωπος συλλαμβάνει την ιδέα ενός πράγματος και όσα χαρακτηριστικά ορθώς και διακριτως του ανήκουν, είναι εφικτό να θεμελιωθεί εκ τούτου η ύπαρξη του θεού.⁸⁵

---

⁷⁹ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.99

⁸⁰ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.112

⁸¹ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.122

⁸² Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.123

⁸³ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.130

⁸⁴ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.141

⁸⁵ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.148

Η βεβαιότητα και η αλήθεια κάθε επιστήμης εξαρτάται από τη γνώση του ενός αληθινού θεού.⁸⁶

Επιπλέον, για τον Καρτέσιο ο άνθρωπος συνιστά ένα ον μονίμως κινητικόν εντός του σύμπαντος, στην περιοχή του οποίου τίθεται θεόθεν. Παράλληλα, για τον Καρτέσιο το σύμπαν, καθώς έχει ως θεμελιώδες χαρακτηριστικό γνώρισμά του την συνεχή κινησιακή μεταβολή και καθώς η εν λόγω δραστηριότητα προσδιορίζεται αποκλειστικά με εκτατούς όρους, ο άνθρωπος δεν είναι εφικτό να μην μετέχει στις εν λόγω διεργασίες και, προφανώς, με αυτόν τον τρόπο να επικαλύπτει μία ορισμένη στοχοθεσία.⁸⁷ Η εν λόγω αποβλεπτική προοπτική δεν θα μπορούσε να είναι, σημειωτέον, άλλη από την φυσική τεκμηρίωση της μεταφυσικής ελλογότητας ή και από τις έλλογες αντανakλάσεις ή προβολές του θείου στο «τέλειον» των υπαρκτών όντων, ήτοι στον άνθρωπο.

Στη συνέχεια, σχετικά με το «είναι» και την «ύπαρξη», ο Καρτέσιος υποστήριξε την άποψη της ύπαρξης του ανθρώπου *ex nihilo* και, βεβαίως, της θείας προέλευσής της. Η εν λόγω θέση του, σημειωτέον, προκύπτει από την καταστατική αρχή πως ο θεός δημιουργεί εκ του μηδενός και απαρχής είχε ήδη εξασφαλίσει την ευταξία του σύμπαντος.⁸⁸ Σημειώνει δε πως το «είναι» εκκινεί, αφ' ής στιγμής δημιουργείται ο κόσμος, άρα ο θεός παρεμβαίνει δυναμικά στο υπαρκτό, το οποίο, προ της δημιουργικής παρέμβασής Του, τελούσε υπό καθεστώς πλήρους ή καθολικής ανυπαρξίας. Πώς, όμως, κατά τον Γάλλο διανοητή, συντελείται η εν λόγω παρέμβαση; Πού, δηλαδή, αποδίδει ακριβώς ο Καρτέσιος το έργο της θείας δημιουργίας; Αφορά σε μία, αυτοματοποιημένου τύπου, δραστηριότητα μίας ανώτερης οντότητας ή σε μία «προσωπική» - υπό την διευρυμένη σημασία του όρου- επιλογή του Δημιουργού; Προφανώς και ο φιλόσοφος δεν θα μπορούσε να τεκμηριώσει μίαν άλλη «υπόθεση εργασίας». Ο θεός ασκεί την δημιουργική του δραστηριότητα όχι αιτιωδώς ή, ορθότερα, αιτικρατικώς αλλά προθεσιακώς και βουλητικώς. Είναι, λοιπόν, σαφές πως στο «πρόσωπο» του θεού ο Καρτέσιος αναγνωρίζει την συνύφανση του θεωρητικού με τον πρακτικόν Λόγον, συνύφανση η

⁸⁶ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.157

⁸⁷ πρβλ. Kerimov and Kerimov, ό.π., 2018p. 11-12.

⁸⁸ Ρ. Ντεκάρτ, *Λόγος περί τη μεθόδου*, εις.-μτφ.-σχ. Χ. Χρηστίδης, Αθήνα: εκδ. «Παπαζήσης», 1976

οποία «κατοχυρώνει» την εσωτερική ισχύ της και στην «κατασκευαστική» εκ μέρους του προοπτική του ανθρώπου.⁸⁹

B.2.2. Έργο και μελέτες του Καρτέσιου για το ρόλο του Θεού και το θείο – Προς μία συστηματική ανάγνωση

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις περί «θείου» έτσι όπως αναδείχθηκαν κυρίως από την πρόσφατη ερευνητική δραστηριότητα, στην οποία -ειρήσθω εν παρόδω- συνδυαστικά προβάλλονται οι θεολογικές με τις ανθρωπολογικές απόψεις του Καρτέσιου.

Οι Kerimov και Kerimov⁹⁰ αναφέρουν πως η θέση του Καρτέσιου για τη δημιουργία, το Θεό και το θείο πρέπει να μελετηθεί με έμφαση στο συνεχές της δημιουργίας. Ο Καρτέσιος αντιλαμβανόταν το σύμπαν ως ένα σύστημα στο οποίο τα δομικά-διαρθρωτικά στοιχεία του επικαλύπτουν στο έπακρο την εσωτερική συνοχή του. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον δυναμικών εκτυλίξεων, η οιαδήποτε ανθρώπινη οντότητα υφίσταται ως μέρος των διεργασιών του.

Ωστόσο, οι θέσεις του Καρτέσιου αν και τεκμηριώνονται ως επί το πλείστον από τις φυσικές επιστήμες και τα μαθηματικά, εντούτοις δεν στερούνται και «υψηλών» φιλοσοφικών και θεολογικών αναλύσεων. Στο σύστημα μάλιστα, το οποίο περιγράφει, ασκούνται έσω-δυνάμεις μεταξύ των μερών του, οι οποίες κανονιστικά διαρρυθμίζονται από την θεία παρεμβατικότητα. Ο Θεός, επομένως, κινητοποιεί

---

⁸⁹ πρβλ. Ντεκάρτ. *Λόγος περί της Μεθόδου- Για την καλή καθοδήγηση του Λογικού μας και την αναζήτηση της αλήθειας της επιστήμης* (επιμ. Χ. Χρηστίδης, β' έκδοση αναθεωρημένη). Αθήνα: Παπαζήση, 1976, σ. 7.

⁹⁰ Kerimov, Khafiz, and Tapdyg Kerimov. "Nancy, Descartes, and continuous creation." *KronoScope* 19.1 (2019), p. 9.

σηματικώς την ύλη, η οποία βεβαίως στις μορφοποιήσεις της δεν δύναται να εκφύγει των νόμων που διέπουν το σύμπαν.⁹¹

Σύμφωνα και με τον Istvan, ο Καρτέσιος αντιλαμβάνεται το Θεό και τη θεία βούληση ως τη δύναμη που κινητοποιεί το σύμπαν. Αναλυτικότερα, ο μελετητής σημειώνει πως, σύμφωνα με τον Καρτέσιο, αφού οτιδήποτε συμμετέχει στις συστημικές δράσεις του σύμπαντος ανακαλυπτικά το νοούν υποκείμενο δύναται να αντιλαμβάνεται και να κατανοεί τόσο την αυθύπαρκτη παρουσία του Θεού εντός του, όσο και την αυτόνομη και ανεξάρτητη των διεργασιών του επιστασία.⁹²

Στις ακραιφνείς ανθρωπολογικές απόψεις του Καρτέσιου, έτσι όπως και ο Istvan τις παρουσιάζει, διαφαίνεται ότι το θείο συνιστά εκείνη την μεταφυσική αρχή, η οποία ως εξωτερική του φυσικού κόσμου, μεριμνά για την σταθερότητα και την λειτουργικότητα του σύμπαντος. Η εν λόγω προσέγγιση συνιστά, σημειωτέον, την εδραία θεωρητική ή οντολογική προτύπωση και της καρτεσιανής φυσικής.⁹³

Το βασικό, πάντως, πρόταγμα των θεωρητικών-αναστοχαστικών διαδρομών του Καρτέσιου είναι η απόπειρά του να θεμελιώσει με όρους μεταφυσικής κοσμολογίας την φυσική επιστήμη. Προς τούτο, λοιπόν, υποστηρίζει πως η αυθυπαρξία και η οντολογική αυτονομία μίας έλλογης υπάρξεως δεν παραπέμπει αυτόματα σε μία οντότητα μίας συγκεκριμένης σωματοδομής. Είναι εφικτό μία τέτοια οντότητα να υφίσταται πνευματικώς εν πλήρει τελειότητι, άρα μη υποκείμενη σε χώρο-χρονικούς και έκτακτους περιορισμούς. Ο ως άνω αναλυτικός συλλογισμός

---

⁹¹ πρβλ. Kerimov and Kerimov, ό.π., 2018p. 10.

⁹² Istvan Jr, Michael Anthony. "In homage to Descartes and Spinoza: A cosmo-ontological case for God." *The Philosophical Forum*. Vol. 52. No. 1. 2021, p. 45.

⁹³ πρβλ. Istvan, ό.π., 2021 pp. 45-47.

Σημείωση της ερευνήτριας: εδώ ο Καρτέσιος κάνει αναφορά στον τρίτο νόμο του Νευτώνα που αφορά το πως για κάθε δράση υπάρχει μία αντίδραση.

τεκμηριώνει αναμφιβόλως την ύπαρξη του θεού και, πολλώ μάλλον, την δημιουργική και την παρεμβατική του δραστηριότητα.⁹⁴

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επί του προκειμένου και η άποψη του Istvan ότι δηλαδή τα όσα περί θείου διαμείβονται στο έργο του Καρτέσιου επιβεβαιώνουν άμεσα ή έμμεσα την ύπαρξη του Θεού. Ειρήσθω εν παρόδω εδώ ότι η εν λόγω επιβεβαίωση νοείται ως η λογική τεκμηρίωσή της και όχι ασφαλώς ως η άκριτη υπέρ-λόγη αποδοχή της. Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτό ο μελετητής υποστηρίζει πως για τον Γάλλο στοχαστή, το θείο, ως δημιουργική αρχή ή αιτία, θα πρέπει να προϋπάρχει των δημιουργημάτων του. Και, ασφαλώς, θα τίθεται ως αυθύπαρκτο σε αντίθεση με ό,τι δημιουργεί και το οποίο λαμβάνει την ύπαρξή του από μία έτερη εκείνου οντότητα.⁹⁵ Και όχι μόνον αυτό: αλλά όπως έχει ήδη ειπωθεί, το αρχικό αίτιο δεν εποπτεύει μόνον την κινητική δραστηριότητα των αιτιατών, αλλά και τις όποιες αλληλεπιδράσεις εμφανίζουν εκείνα μεταξύ τους.⁹⁶ Οι εν λόγω εσωσχέσεις εντός του σύμπαντος, όσο και εάν και αυτές διαμορφώνονται ως αιτιώδεις ή αιτιακές δεν είναι εφικτό να κλονίσουν ή, έστω, να υποκαταστήσουν την αρχική αιτιότητα. Με θεολογικούς, ακραιφνώς, όρους θα υποστηρίζαμε πως και η εν λόγω εξέλιξη εντάσσεται και στον Καρτέσιο στο φάσμα του «θείου σχεδίου».

Μία οντότητα, λοιπόν, η οποία προθετικά αλλά και πραγματικά συνιστά σε κάθε περίπτωση την διαρρυθμιστική αρχή του κόσμου, διασφαλίζοντας την συνοχή και την υπαρξιακή ευρυθμία των μερών του, δεν μπορεί παρά να εμφανίζει προκεχωρημένα επίπεδα νοητικής λειτουργίας, ασύλληπτα βεβαίως για την «υποτονική», σε σχέση με τον Θεό, ανθρώπινη νόηση. Οπότε, η νοητική κορύφωση της αρχής επιμαρτυρεί την τέλεια ή τελειοποιητική ισχύς της, η οποία και δεν θα μπορούσε να ανέλθει σε τέτοια επίπεδα εξακτινώσεων, εάν παρεμποδίζονταν από τις

---

⁹⁴ πρβλ. Istvan, ό.π., 2021 pp. 47-48.

Σημείωση: εννοεί το υλικό σώμα.

⁹⁵ Σημείωση: χρησιμοποιεί την ελληνική λέξη «αρχή» (arche) που σημαίνει και ξεκίνημα και εξουσία.

⁹⁶ Σημείωση: εννοεί τον ήλιο.

παθογένειες της ύλης. Επομένως, η πρώτη αρχή είναι κατεξοχήν νοητική και πνευματική.⁹⁷

Κατά τα ως άνω ρηθέντα και υπό μία ανθρωπολογική προσέγγιση του θείου, ο Καρτέσιος σπεύδει να επισημάνει πως η τέτοιων προτυπώσεων λογική-αποδεικτική θεώρηση του θείου συνιστά συλλογιστικό απαύγασμα του «καθαρού» ανθρώπινου νοός. Εκείνου, δηλαδή, που παράγει αποδεικτικό υλικό υψηλών προδιαγραφών όχι μόνον εξαιτίας των θείων καταβολών του, αλλά και διότι σκέπτεται ή νοεί με έναν γεωμετρικό τρόπο. Η εν λόγω καρτεσιανή απόφανση σημαίνει κυρίως ότι η όποια σχηματοποιημένη μορφή και αποτύπωση ενός όντος εμπερικλείει όχι μόνον την ιδέα της καθολικότητάς του αλλά και τις θεωρητικές προβολές των μερών-χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του. Η τελειότητα του Θεού, λοιπόν, διαπερνά κατά αυτήν την έννοια, όχι μόνον την καθολικότητα αλλά και τις επιμέρους εκφάνσεις του φυσικού κόσμου.⁹⁸

Ο Καρτέσιος δεν θεωρούσε τον εαυτό του ειδήμονα, θεωρητικό στοχαστή ή και θεολόγο ικανό να απαντήσει σε όλα τα μεταφυσικά ερωτήματα τα οποία θέτει. Αντίθετα, η πρόθεσή του ήταν να συνδράμει την κοινή των ανθρώπων απόπειρα να επιλύσουν, έστω και σε κάποιον υποτυπώδη βαθμό, τις μεταφυσικές τους ανησυχίες. Η μεταφυσική, άλλωστε, δεν υπακούει απολύτως στις αρχές και στους νόμους των φυσικών επιστημών, κυρίως διότι είναι εφικτό να διέπεται από μη ανακαλύψιμες ακόμη αρχές.

Από την άλλη πλευρά, ο Καρτέσιος δεν αποποιείται την εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη διάνοια. Ανέφερε πως ο ίδιος δεν στόχευε να διδάξει την μέθοδο του. Αντιθέτως, μάλιστα, στο έργο του «Λόγος περί της Μεθόδου», υπογράμμισε πως το οιοδήποτε άτομο πρέπει να «οδηγεί καλά το λογικό του», απόπειρα στην οποία συστηματικά επιδόθηκε και ο ίδιος.⁹⁹ Σε αντίθετη περίπτωση, δεν θα αποφύγει να περιέλθει στην κατάσταση της πλάνης, για την οποία ο ίδιος δεν παραλείπει να διευκρινίσει πως αυτή οφείλεται στην χρήση των ικανοτήτων με τις οποίες είναι

---

⁹⁷ Πρβλ. Ντεκάρτ, ό.π., 1976, σ. 60.

⁹⁸ Πρβλ. Ντεκάρτ, ό.π., 1976, σ. 60.

⁹⁹ Πρβλ. Ντεκάρτ, ό.π., 1976, σ. 7.

προικισμένη η ανθρώπινη φύση, και όχι στην ίδια την ανθρώπινη φύση, ούτε βεβαίως στην φύση γενικά ή στον Θεό.¹⁰⁰

Παρ' όλη την αγαθότητα του Θεού, η ανθρώπινη φύση εξαιτίας του σώματος και των αισθήσεων δεν είναι εφικτό να μην διολισθαίνει στο κακό.

B.3. Σχολιασμός και κριτική των ευρημάτων της βιβλιογραφικής έρευνας

Εστιάζοντας κάποιος μελετητής τόσο στο έργο του Καρτέσιου όσο και σε εκείνο των συγχρόνων του, δεν μπορεί παρά να διαπιστώσει πως τα κείμενά τους ήταν έντονα επηρεασμένα από το πνεύμα της περιόδου στην οποία οι εν λόγω στοχαστές διαβιούσαν. Για τον Καρτέσιο, μάλιστα, υπάρχουν σχετικώς γνωστές ανέκδοτες αναφορές, όπως για παράδειγμα, η περίπτωση του οράματος που είδε, στο οποίο και αποκαλύφθηκε «ένας κόσμος φτιαγμένος από μαθηματικά».¹⁰¹ Ειρήσθω εν παρόδω εδώ πως η τάση για αναζήτηση της αλήθειας, η οποία ήταν έντονη την περίοδο της Αναγέννησης, ώθησε πολλούς φιλοσόφους-επιστήμονες να αναπτύξουν θεωρίες που βασίζονταν, όμως, σε θεωρίες για το σύμπαν που είχαν ήδη διατυπωθεί στο παρελθόν. Η συνεισφορά, λοιπόν, της επιστήμης την εποχή αυτή δεν ενείχε έναν θεωρητικό προσανατολισμό, αλλά μάλλον επικάλυπτε τις μεθοδολογικές συγκινημένες των εκάστοτε αποδεικτικών στοχεύσεων.

Ο Καρτέσιος επέμενε ιδιαιτέρως στην άποψη πως τα μαθηματικά έχουν τέτοια αποδεικτική-εμπειρική ισχύ, ώστε να «διεισδύουν» σε όσα η ανθρώπινη διάνοια δεν μπορεί να αντιληφθεί. Για παράδειγμα, τα αντικείμενα, τα οποία δεν έχουν ανεξάρτητη υπόσταση, υπάρχουν ως αφηρημένες έννοιες (abstractions). Για τον λόγο αυτό και οι επιστήμονες, διά των μαθηματικών, μπορούν να κατασκευάσουν μεθοδολογικά εργαλεία με τα οποία θα πλαισιώσουν εξηγητικά το λειτουργικό-πρακτικό πλαίσιο αναφοράς των εν λόγω εννοιών. Ωστόσο, τα μαθηματικά δεν

---

¹⁰⁰ Ρ. Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετ.-σχολ. Ε. Βανταράκης, Αθήνα: εκδ. «Εκκρεμές», 2003, σ.178

¹⁰¹ Πρβλ. Strathern, *ό.π.* 2012, pp. 10-12.

μπορούν να αναπτύξουν μια επαρκή επιστημολογία για τα μεταφυσικά φαινόμενα, όπως ο Θεός, επειδή ακριβώς ανήκουν σε ένα διαφορετικό οντολογικό status από εκείνα. Τα μαθηματικά ως επιστήμη δεν μπορούν να εκφύγουν της ενδοκοσμικότητας -του χώρου και του χρόνου- διότι, αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα εξασθενούσαν σε βαθμούς αποδεικτικότητας.¹⁰²

Οι ως άνω θέσεις-απόψεις απορρέουν περισσότερο από την ανάδειξη ενός νέου κινήματος κριτικής σκέψης ανάμεσα στους λόγιους της περιόδου. Ο μετασχηματισμός της κοινωνικό-οικονομικής κατάστασης στη Γαλλία αλλά και η διαμόρφωση και νέων ηθικών κανόνων συνέδραμαν ώστε η επιστημονική κοινότητα (αλλά και η κοινωνία ευρύτερα) να προσαρμοστεί στα δεδομένα της εποχής. Λόγιοι, όπως ο Καρτέσιος, δεν θα μπορούσαν επ' ουδενί να παραβλέψουν τους ηθικούς ή και τους θεσμικούς κανόνες δικαίου της περιόδου.¹⁰³

Το 1629, ο Καρτέσιος έστρεψε το ενδιαφέρον του στο ερώτημα του αν υπάρχει, τελικά, ο Θεός. Στην ήδη γνωστή αλληλογραφία του αναφέρεται πως ο Καρτέσιος είχε ως στόχο να εξηγήσει όλα τα φυσικά φαινόμενα, και προς τούτο ασχολήθηκε έντονα με την μεταφυσική. Στις σημειώσεις και στις επιστολές του, για παράδειγμα, έχουν εντοπιστεί ερωτήσεις μεταφυσικού και θεολογικού περιεχομένου, που ο ίδιος ο Καρτέσιος δυσκολεύονταν να απαντήσει. Πρότεινε, λοιπόν, ένα πιο γενικό δόγμα, βάσει του οποίου θα μελετούσε την προέλευση των υλικών σωμάτων με βάση την φυσική, την κοσμολογία και την φυσιολογία, ώστε δια αυτής της επώδου να αποδείξει την ύπαρξη του θεού. Τα πλάνα του αυτά εγκαταλείφθηκαν μετά το 1633, όταν και ο Γαλιλαίος κλήθηκε ενώπιον της Ρωμαϊκής Ιεράς Εξέτασης.¹⁰⁴

Ο Καρτέσιος θεωρείται εξίσου σημαντικός ως φιλόσοφος με άλλα σημαντικά πρόσωπα που έζησαν την ίδια περίοδο με αυτόν, όπως ο Κοπέρνικος, ο Κέπλερ, ο Γαλιλαίος και ο Νεύτωνας. Η περίοδος, όπως άλλωστε αναφέρθηκε, την οποία διαβιό, χαρακτηρίστηκε από την ευρεία επιστημονική πρόοδο, την ανάπτυξη της

---

¹⁰² ό.π, p. 56.

¹⁰³ ό.π, p. 136.

¹⁰⁴ πρβλ. Gaukroger, ό.π. 1995, p. 190.

επιστημονικής μεθόδου, αλλά και από την αναζήτηση της εμπειρικής και της αποδεδειγμένης γνώσης.¹⁰⁵

Σε μία τέτοια, λοιπόν, περίοδο ο Καρτέσιος επιλέγει να εστιάσει και στην αρχαιοελληνική φιλοσοφία, και στην εξ αυτής τεκμηρίωση της επιστήμης. Ειδικότερα, θα εντυφώσει στην αριστοτελική μέθοδο, την οποία θα οικειοποιηθεί και για την ανάλυση εκ μέρους του μεταφυσικών ζητημάτων. Ο ίδιος προσδιορίζει τη μεθόδό του ως «αναλυτική», κατά τα πρότυπα της επιστήμης της Γεωμετρίας, μέθοδος η οποία κορυφώνεται στη «σύνθεση», ως μία αιτιοκρατικών αποχρώσεων, οργάνωση των συλλογισμών του. Αλλά και από απόψεως περιεχομένου, ο Καρτέσιος σταχυολογεί τα επιχειρήματά του ως στοχοθετημένα προς την κατεύθυνση των μεταφυσικών αναζητήσεων. Ο ίδιος, βεβαίως, έχει πλήρη επίγνωση της έλλειψης μίας έλλογης και συνεκτικής από κάθε άποψη, επιχειρηματολογίας και, γι' αυτό, μονίμως για τον ίδιο θα τίθεται επιδεκτικής οιασδήποτε ανακατασκευής.¹⁰⁶

Οι ως άνω επιστημολογικές αρχές που διέπουν το σύστημα του Καρτέσιου παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον και για την κατανόηση της μετέπειτα συγκροτηθείσας αναλυτικής μεθόδου των κοινωνικών επιστημών. Το έργο του συνιστά ομολογουμένως ένα υπόδειγμα επιστημολογίας, η οποία έλαβε χώρα στον τομέα της επιστήμης και της φιλοσοφίας κατά την περίοδο της Αναγέννησης.¹⁰⁷ Να ενθυμίσουμε εκ νέου εδώ πως την ίδια περίοδο που διαβιού ο Καρτέσιος, στο δυτικό χριστιανικό κόσμο εμφανίστηκε πληθώρα αιρέσεων. Μια τέτοια εξέλιξη συνιστά ασφαλώς «ανάχωμα» στις επιστημονικές διελεύσεις της εποχής.

Ο Καρτέσιος, ωστόσο, δεν μέμφεται την εν λόγω εξέλιξη. Άλλωστε, θεωρούσε πως η ανθρώπινη θρησκευτικότητα ήταν κυρίαρχη και στην εποχή του, και ως τέτοια, προσδιόρισε καταλυτικά την ηθική. Ο Καρτέσιος επικεντρώθηκε, ως εκ τούτου, και στην ηθική φιλοσοφία, συνδυάζοντας την ηθική με τις απόψεις του

---

¹⁰⁵ πρβλ. Becken, ό.π. 2012, p. 11.

¹⁰⁶ Πρβλ. Tweyman, ό.π., 2022, p. 1-3.

¹⁰⁷ Πρβλ. Tweyman, ό.π., 2022.

περί λογικής και ανθρώπινης γνώσης.¹⁰⁸ Αντιλαμβανόταν τον Θεό ως ένα ον το οποίο συνιστά έκφραση της απόλυτης αγαθότητας. Ο άνθρωπος, είναι, κατά βάση, καλός, όμως ο Θεός εκφράζει την καλοσύνη στην τέλεια μορφή της, ως αγαθοποιός φύση. Ο άνθρωπος, κατά μια έννοια, ευρίσκεται στην μεθόριο της θείας Αγαθότητας και της τελειότητας της φύσης.¹⁰⁹

Για τον Καρτέσιο, λοιπόν, η ανθρώπινη κατάσταση, ως οντολογική μεσότητα μεταξύ θεού και φύσεως, τίθεται ως υποκείμενη στην φυσική τρεπτότητα αφενός, αλλά και ως αναπέμπουσα στην θεία τελειότητα αφετέρου. Υπό μίαν αμιγώς ανθρωπολογική θέαση του ζητήματος, για τον Γάλλο διανοητή το υλικό στοιχείο του ανθρώπου (σώμα) υποδηλώνει την συνάφεια του με την κτιστότητα, ενώ το πνευματικό τις θείες προτυπώσεις της ανθρώπινης ύπαρξης.¹¹⁰

Έπειτα, στο βιβλίο του «Μεταφυσικοί Στοχασμοί» (Meditations) ο Καρτέσιος αναφέρθηκε στο Θεό ως τον δημιουργό των πάντων¹¹¹ ενώ, στο ίδιο, τόνιζε πως επιχειρούσε να ανατρέψει λανθασμένες απόψεις που επικρατούσαν την εποχή την οποία έγραψε. Για τον Καρτέσιο, η απάντηση στα προβλήματα αυτά που αντιμετώπιζε βρίσκονταν στην χρήση της λογικής, δια της οποίας θα ήτο εφικτό να απαντηθούν τα ερωτήματα που ταλανίζουν την ανθρωπότητα.¹¹²

Για τους σύγχρονους βιογράφους του, οι αναφορές του Καρτέσιου στο θεό και το θείο, αλλά και στην φύση αποτελούσαν «παρακινδυνευμένες» για τον ίδιο ενασχολήσεις. Ο Γάλλος στοχαστής φαίνεται να απέφευγε να αναπτύξει ιδιαίτερα καινοτόμες ιδέες διότι, αν και άνηκε σε μία προνομιούχο τάξη, εκτιμούσε ότι δεν διέθετε τα εχέγγυα ούτως ώστε να προστατευθεί σε περίπτωση που κάποιος

---

¹⁰⁸ Svensson, Frans. "Descartes as an Ethical Perfectionist." *Journal of Modern Philosophy* 2.1 (2020).

¹⁰⁹ πρβλ , Svensson, ό.π. 2020.

¹¹⁰ Στο ίδιο.

¹¹¹ Tweyman, Stanley. "Descartes' Meditations: New Approaches—Introduction." *The European Legacy* (2022), p. 1.

¹¹² Στο ίδιο, pp. 1-2.

αμφισβητούσε τις ιδέες του. Αυτό θα μπορούσε να εξηγήσει τη μετριοπάθεια που χαρακτήριζε τις αναφορές του στο Θεό οι οποίες, πολλές φορές, αποδίδονται κάπως απλοϊκά ως μία προσπάθεια του Καρτέσιου να καταστεί πιο κατανοητός στο μέσο αναγνώστη.¹¹³ Όταν, τελικά, αναφερόταν στο Θεό, παρότι αυτοχαρακτηριζόταν ως πιστός, φαίνεται πως ακολουθεί μία κλασική «αθεϊστική» στάση, η οποία δεν έφερε, κατά την άποψή μας, πάντοτε την φιλοσοφία σε αντίθεση με την θεολογία της περιόδου.¹¹⁴

Σε ό,τι αφορά στον Καρτέσιο, μεγάλη σημασία αποκτά και το γεγονός πως επιχειρεί να αναζητήσει αποδείξεις για την ύπαρξη του Θεού και μία τεολογική ερμηνεία της ύπαρξης του ανθρώπου. Η μαθηματική μέθοδος και οι νόμοι της φυσικής επιστήμης παραμένουν οι ασφαλείς «πλοηγοί» των συλλογισμών του, αλλά, όταν δεν επαρκούν για να δώσουν απαντήσεις, επιδίδεται σε μεταφυσικού τύπου εξηγητικές του θεού απόπειρες. Ο τρόπος, με τον οποίο, πάντως, αναπτύσσει ο Καρτέσιος τα επιχειρήματά του καταδεικνύει και την ευρεία επίδραση που είχε η Αναγέννηση στο έργο του φιλοσόφου.

Η επιστημονική μέθοδος, που αργότερα θεμελιώθηκε από ερευνητές όπως ο Spinoza, βρισκόταν ήδη σε πρώιμα στάδια. Η συνεισφορά του Καρτέσιου, οστόσο, έγκειται στο ότι επιδόθηκε στην ενδελεχή αναζήτηση και χαρακτηριστικών της φύσης και της ουσίας του ανθρώπου με την χρήση της επιστημονική μεθόδου. Η αναζήτηση αυτή της σχέσης, η οποία αρθρώθηκε στο πλέγμα αιτίου και αιτιατού, αποτελεί και τη μεγαλύτερη συμβολή του στη μέχρι τότε υπάρχουσα γραμματεία, αφού εστιάζει στην αναζήτηση επιστημονικών απαντήσεων στα υπαρξιακά ερωτήματα του ανθρώπου.¹¹⁵

Κατά τα ανωτέρω, διαπιστώνεται πως ο Καρτέσιος αναζητεί την αλήθεια, ακολουθώντας την αριστοτελική [και την σωκρατική θα πρόσθετε κάποιος

---

¹¹³ Cook, Harold J. *The Young Descartes: Nobility, Rumor and War*. University of Chicago Press, 2020, p.17.

¹¹⁴ πρβλ. Cook, ό.π. 2020, p. 40.

¹¹⁵ βλ. αναλυτικά Istvan, 2021.

διαλεκτική] μέθοδο. Ωστόσο, αποδέχεται πως ο άνθρωπος δεν χρησιμοποιεί το εύρος των νοητικών δυνατοτήτων του κυρίως διότι δεν έχει εντρυφήσει επιμελώς στην αξιοποίησή τους. Άρα, ένας άλλος λόγος για τον οποίο ο άνθρωπος δεν συλλαμβάνει το θείο στην ολότητά του είναι και πως δεν έχει καθοδηγηθεί κατάλληλα για να το πράξει. Επομένως, παρότι η λύση βρίσκεται στη λογική, ο άνθρωπος δεν την κατέχει σε τέτοιο βαθμό, ώστε να απαντήσει σε οντολογικά αλλά και μεταφυσικά ερωτήματα.

Γ' Κεφάλαιο: Η συνάφεια του θεωρητικού-χριστιανικού Λόγου με τον πρακτικό-φιλοσοφικό λόγο: ο Μ. Ομολογητής «συναντάται» με τον Καρτέσιο - προεκτάσεις

Στο Γ' κεφάλαιο της εργασίας μας θα επιχειρηθεί, εν είδι ερμηνευτικών προεκτάσεων, να αναζητηθούν οι κοινές συνιστώσες στις περί του «θείου» σχετικές αναφορές του Μάξιμου του Ομολογητού με εκείνες οι «επιστρατεύονται» από τον Καρτέσιο, προκειμένου ευρύτερα να προάγουν θεμελιωτικά την ισχύ της φιλοσοφικής επιστημολογίας που εισηγείται. Πρόκειται, αναμφιβόλως, για ένα εγχείρημα δυσχερές, πρωτίστως διότι η έως τώρα ερευνητική δραστηριότητα έχει μάλλον επιμείνει στην ανάδειξη των διαφορετικών, μεταξύ των δύο στοχαστών, θεωρήσεων της έννοιας του «θείου». Και όχι, βεβαίως, έως κάποιον βαθμό αδικαιολογήτως.

Δίχως αμφιβολία, καθώς ο Μάξιμος και ο Καρτέσιος διαβιουν σε ένα διαφορετικό πολιτισμικό και πολιτιστικό περιβάλλον, ενέχουν διαφορετικές μεταξύ τους εφορμήσεις. Ωστόσο, δεν θα ήτο, κατά την εκτίμησή μας, διόλου παρακινδυνευμένο εάν υποστηρίζαμε πως ακόμη και σε αυτήν την περίπτωση, οι υφολογικές καταρχάς συστοιχίσεις είναι πρόδηες. Και στους δύο διανοητές διακρίνουμε -δεδομένων και των εκάστοτε θρησκευτικοπολιτικών συνθηκών- ύφος απολογητικό και αναστοχαστικό, από το οποίο δεν ελλείπει όμως μίαν «κριτική» διεξόδευση των επιστημονικών αναλύσεών τους. Τοιουτοτρόπως, τόσο ο Μάξιμος όσο και ο Καρτέσιος αναδεικνύονται ως θιασώτες και, τρόπον τινά, του θεωρητικού Λόγου, ο οποίος και «διεκδικεί» από την ανθρώπινη ελλογότητα να επιδείξει την ανάλογη διανοητική «ευχέρια» στην κατανόησή Του. Η λογική καθίσταται έτσι καθοριστικός διαμορφωτικός παράγων της Ηθικής, καθότι και στους δύο συγγραφείς ορίζει τις εδραίες καταστατικές αρχές του «πράττειν» και, άρα, θεμελιώνει συγκροτησιακά ό,τι ονομάζουμε «Πρακτικόν Λόγον».¹¹⁶

Παράλληλως, οι μελετητές επιμένουν να αναδεικνύουν και την διαφορετική, μεταξύ Μαξίμου και Καρτέσιου, στοχοθεσία που σπεύδουν να επικαλύψουν δια των αναλύσεών τους. Η Τοπάλοβιτς, επί παραδείγματι, αποδίδει στον Μάξιμο την

¹¹⁶ Πρβλ. Τοπάλοβιτς, ό.π., σ.96 · Λαυριώτης, ό.π., σ.111 · Ρ. Ντεκάρτ, Λόγος περί της μεθόδου, σ. 62

πρόθεση να εντρυφήσει σε ζητήματα Ανθρωπολογίας, ενώ στον Καρτέσιο την φιλοσοφική κοσμολογία¹¹⁷. Κατά την ιδική μας άποψη, το τρίπτυχον «Θεός-άνθρωπος-Κόσμος» συνιστά και στους δύο στοχαστές μια «σταθερά» των ερμηνευτικών και επιστημονικών διελεύσεών τους, με την έμφαση να δίδεται κατά περίπτωση αναλόγως των «ειδικών» συγγραφικών/στοχοθετικών προκλήσεων που έχουν να αντιμετωπίσουν.

Ήδη, θεωρούμε πως σε κάποιον, «αφορμιστικό» έστω, αναβαθμό, έχουν αναδειχθεί ορισμένες συνάφειες μεταξύ τους. Ωστόσο, όπως έχουμε ήδη «δεσμευτεί», θα επιχειρήσουμε μίαν έτι περαιτέρω διερεύνηση αυτών. Και στην απόπειρα μας αυτήν, επιλέγουμε να διατηρήσουμε στο προσκήνιο και των οικείων αναφορών μας το ευρύτερο επιστημολογικό/μεθοδολογικό πλαίσιο του Καρτέσιου, στο οποίο και θα αναζητήσουμε τυχόν καίριες «εμφιλοχωρήσεις» από το έργο του Μάξιμου Ομολογητού. Πιο συγκεκριμένα, επί τη βάσει των τριών κυρίων επιχειρημάτων – του «ιδεολογικού», του «κοσμολογικού» και του «οντολογικού» - περί της υπάρξεως του Θεού, έτσι όπως διαρθρώνονται από τον Καρτέσιο, θα αποτολμήσουμε να διείδουμε αναζητητικά αναλογίες και θεωρητικές παραλληλότητες από τα κείμενα του χριστιανού συγγραφέα. Εκ νέου επισημαίνουμε πως η έρευνα έχει επαρκώς αναδείξει τις όποιες και υπό όποια εκδοχή μεταξύ των δύο συγγραφέων διαφορές. Προς τούτο, λοιπόν, το ερώτημα, το οποίο αφορμιστικά, ήτοι προσδιοριστικά, θα διακινείται εμμέσως κατά την εκδίπλωση των οικείων συλλογισμών μας στο εξής, είναι εάν η φιλοσοφική ευρύτερα Γνωσιολογία και Επιστημολογία¹¹⁸ δύναται να τύχει ή ορθότερα, τυγχάνει εφαρμογών στο περιβάλλον της χριστιανικής θεολογίας της Ανατολής.

Γ.1. Το «ιδεολογικό» επιχείρημα του Καρτέσιου υπό μία χριστιανική ανάγνωση

Σύμφωνα με το πρώτο και εδραίο επιχείρημα του Ντεκάρτ, το οποίο και καλείται «ιδεολογικό», ο άνθρωπος φέρει «αποτυπωμένη» στο εσωτερικό του την ιδέα του Θεού. Η εν λόγω, ωστόσο, πραγματικότητα δεν μπορεί παρά να υφίσταται αιτιωδώς, ήτοι να

¹¹⁷ Τοπάλοβιτς, ο.π., σς.3-4

¹¹⁸ Ντεκάρτ

αποδίδεται σε εκείνην ένα ορισμένο αίτιο, το οποίο είναι αναμφίβολα ο θεός. Άρα, η ύπαρξη του θεού, κατά αυτήν τη συλλογιστική, ουδόλως αμφισβητείται.¹¹⁹ Για να επιτύχουμε, ωστόσο, να κατανοήσουμε τον ως άνω αποδεικτικό συλλογισμό του Γάλλου διανοητή, χρειάζεται να διευκρινισθεί στο σημείο αυτό πως στα κείμενά του οι «ιδέες» μάλλον διατηρούν τις εννοιολογικές πλατωνικές καταβολές τους, υπό την έννοια ότι, τιθέμενες ως ενύπαρκτες στον άνθρωπο, αντικατοπτρίζουν τη φύση των πραγμάτων και τις ποιοτικές προδιαγραφές τους.¹²⁰ Εντελώς παρενθετικά, να σημειώσουμε εδώ ότι η πλατωνική θεωρία της «ανάμνησης» ενδεχομένως να υπονοείται ως κανονιστικό μοντέλο ανάπτυξης στην άρθρωση του πρώτου και βασικού επιχειρήματος του Καρτέσιου.

Σε έναν περαιτέρω συλλογιστικό ανά βαθμό και αναφορικά με την οντολογική θεμελίωση των «ιδεών», ο φιλόσοφος θα υποστηρίξει πως όσο ανώτερο είναι ένα πράγμα, τόσο τελειότερη θα είναι η ιδέα του, δηλαδή θα κατέχει αντιστοίχων προτυπώσεων αντικειμενική/πραγματική υπαρξιακή δομή. Υπό την έννοια, συνεπώς, αυτή, ο Καρτέσιος θα υπογραμμίσει ότι η ιδέα του θεού δια της οποίας κάποιος αντιλαμβάνεται εκείνον ως ύψιστο, αιώνιο, άπειρο, παντογνώστη, παντοδύναμο και δημιουργό όλων των πραγμάτων που υπάρχουν πέραν της υποστάσεως Του θα εμπεριέχει περισσότερη αντικειμενική πραγματικότητα από εκείνες δια των οποίων παρίστανται πεπερασμένες υποστάσεις. Τα αποδιδόμενα, άλλωστε, στον θεό χαρακτηριστικά υποδηλώνουν την εκ μέρους του παραδοχή τόσο της «τελειότητας της ιδέας του θεού» όσο και της ανώτατης, οντολογικής και καταστασιακής θέσης Του.¹²¹

Ο Καρτέσιος, δια του «ιδεολογικού» επιχειρήματος, δεν δικαιολογεί μόνο την ύπαρξη του θεού, αλλά κυρίως παραδέχεται την «πρωτοκαθεδρία» του έναντι των υπολοίπων υπαρξιακών καταστάσεων, οι οποίες και οφείλουν την παρουσία τους σε εκείνον.¹²² Παραλλήλως, διαχωρίζει την «ιδέα» του θεού από την φύση και την ουσία του, καθώς για τον Γάλλο διανοητή, ο άνθρωπος για το μόνο που μπορεί με βεβαιότητα να αποφαίνεται είναι για την ύπαρξη μιας τέλειας-δημιουργικής οντότητας, ενός άπειρου όντος το οποίο μια νοούσα οντότητα, ως πεπερασμένη, αδυνατεί να συλλάβει και να κατανοήσει την ουσία και τη φύση του.¹²³ Και μια έσχατη επισήμανση: δια του πρώτου αυτού αποδεικτικού συλλογισμού, ο Καρτέσιος, ως μέτοχος της αριστοτελικής

---

¹¹⁹ Ρ. Ντεκάρτ, Στοχασμοί..., σ. 113

¹²⁰ Ο.π. σ. 99

¹²¹ Ο.π. σ. 99

¹²² Ρ. Ντεκάρτ, Στοχασμοί... σ. 112

¹²³ Ο.π. σσ. 115-116

Μεταφυσικής και Γνωσιολογίας, διαχωρίζει στην ύπαρξη του θεού την «ουσία» από τα «συμβεβηκότα», από τα οποία ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό γνώρισμα του θεού τίθεται, σημειωτέον, η δημιουργική και αιτιώδης ισχύς του.

Θα ήτο εφικτό ο Μάξιμος να «αποδεχθεί» την εγκυρότητα και την αλήθεια του εν λόγω «καρτεσιανού στοχασμού»; Ως ένα άκρως ικανοποιητικό βαθμό, ο χριστιανός συγγραφέας δεν θα ανθίστατο σε μια τέτοια προοπτική ερευνητικών και ερμηνευτικών αναλύσεων. Αλλωστε, και εκείνος διαφοροποιεί την «ιδέα» του Θεού ως νοητικό ενέργημα του ανθρώπου από την γνώση της ουσίας Του. Σπεύδει, μάλιστα, ευστόχως να υπογραμμίσει πως η «κατ' ουσίαν» γνώση αφορά στην καθεαυτήν παρουσία του Θεού, η οποία και τίθεται ως υπέρτερη της ανθρώπινης νόησης.¹²⁴

Για τον Μάξιμο, ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται, μάλλον, «κατά συμβεβηκός» την ύπαρξη του θεού, έως ότου βεβαίως καταστεί «ικανός» στην κατά χάριν θεού μετοχή Του.¹²⁵ Άλλωστε, και στο Καρτέσιο η υπέρτατη ανθρώπινη ευδαιμονία αφορά στην ενατένιση του θείου, θεοπτικό γεγονός στο οποίο ο φιλόσοφος αποδίδει κατ' αρχάς εσχατολογικούς προσδιορισμούς.¹²⁶ Και ο άνθρωπος κατά τον Μάξιμο αντιλαμβάνεται δίχως να κατανοεί, δια της προνοητικής μάλιστα δυνάμεως του Θεού, τις ποιοτικές συγκείμενες της παρουσίας Του, τα συμβεβηκότα της ουσίας Του, ήτοι το αΐδιον, το άναρχον, το ασώματον και το απερίγραπτον. Ωστόσο, αναφέρουμε εκ νέου ότι τα εν λόγω «συμβεβηκότα» συνιστούν για τον άνθρωπο απλώς και μόνον ελλάμψεις της απολύτου οντολογικής «σύστασής» τους, όπως αντιστοίχως -έως ένα βαθμό- προσδιορίζουν και την «φύσιν» του Θεού, ήτοι το γεγονός της ενότητας των εν λόγω στοιχείων στην ύπαρξή Του.¹²⁷

Επομένως, και για τον Μάξιμο το «ιδεολογικό» επιχείρημα του Καρτέσιου ενέχει αποδεικτική ισχύ, εφόσον η «ιδέα» του θεού αφορά στις ιδιότητες Εκείνου και, οπωσδήποτε, εφόσον οι ιδιότητες αυτές επιβεβαιώνουν αναντιλέκτως τόσο την τελειότητα του Θεού όσο και την εγγενή ανωτερότητά Του έναντι της οιασδήποτε άλλης υπαρξιακής κατάστασης ή πραγματικότητας, άρα και του ανθρώπου.¹²⁸ Ωστόσο, θα πρέπει,

¹²⁴ Μ. Ομολογητού, «Προς θαλάσσιον...», Ρ.Γ. 90, 589H

¹²⁵ Μ. Ομολογητής, ο.π., Ρ.Γ. 90, 612D

¹²⁶ Ο. π., σ127

¹²⁷ Μ. Ομολογητή, «Προς Μαρίνον Πρεσβύτερον», Ρ.Γ. 91, 264 B-C

¹²⁸ Μ. Ομολογητού, «Μυσταγωγία», Ρ.Γ. 91, 665B-C:

«Πάντα γάρ ἐν πᾶσιν ὧν, ὁ ἀπίροις μέτροι υπέρ πάντα θεός, μονώτατος τοις καθαροῖς τῆν διάνοιαν οραθῆσεται* ηνικα ο νους τους των οντων θεωρητικως αναλεγομενος

αποληκτικά των οικείων συλλογισμών μας, να διευκρινισθεί: Α. ότι ο Καρτέσιος φαίνεται - και έτσι είναι- να δίδει σαφή προτεραιότητα στο κανονιστικό πλαίσιο της τυπικής - μαθηματικοποιημένης- Λογικής από το περιεχόμενο του αποδεικτικού συλλογισμού του, ενώ ο Μάξιμος ενδιαφέρεται μάλλον για το πώς η χριστιανική αλήθεια δεν κλονίζεται επ' ουδενί ακόμη και εάν ενταχθεί στα «αυστηρά» εννοιολογικά και αποδεικτικά «σχήματα» της φιλοσοφικής Λογικής. Β. Ότι στην περίπτωση κατά την οποία ο Καρτέσιος επιχειρούσε να θέσει εντός των ορίων της επιστημολογίας πιο «σύνθετα» ζητήματα της Ορθόδοξης Δογματικής είναι σαφές ότι θα αποτύγχανε, κυρίως διότι θα επρόκειτο για μια απόπειρα να εξετασθεί το «Υπέρ-λόγον» όχι ως αιτιώδης του υπαρκτού Μονάδα αλλά ως η αρχική δημιουργική του σύμπαντος Τριάδα. Ευφυώς, θα υποστηρίζαμε, ο Καρτέσιος δεν διολισθαίνει στις αναλύσεις του, αφού παραμένει συνεπώς συνεπής σε ό,τι αποκλειστικά τον ενδιαφέρει. Γ. Πώς, διερωτώμεθα, θα μπορούσε ο Καρτέσιος να καταστήσει «αποδεικτέον» τον συλλογισμό του Μαξίμου ότι τόσο ο Υιός και Λόγος του Θεού όσο και το Πνεύμα το Άγιον, όψεις της αϊδιότητας του Πατρός, τα οποία καθίστανται καθορώμενα εκ της δημιουργικής και προνοητικής του Θεού παρεμβάσεως του στο υπαρκτό;¹²⁹

Γ.2. Το «κατ'εικόνα» και το «καθ'ομοίωσιν» ως πυλώνες του «κοσμολογικού» επιχειρήματος

Το δεύτερο, συμβατικά «κοσμολογικό», επιχείρημα του Καρτέσιου για την ύπαρξη του θεού εκκινεί από την αναφορά του φιλοσόφου σε όψεις ή πτυχές του υπαρκτού. Ο Καρτέσιος, όμως, δεν θέτει στο επίκεντρο των εδώ οικείων αναλύσεών του, ευρύτερα την ύπαρξη του κόσμου, για την οποία ο ίδιος υποστηρίζει ότι δεν είναι βέβαιος, αλλά την ύπαρξη του «εγώ». Το επιχείρημά του, λοιπόν, αυτό συνοψίζεται ως εξής: «εγώ υπάρχω· το αίτιο της ύπαρξής μου δεν μπορεί να είναι άλλο από τον θεό· άρα ο θεός υπάρχει».¹³⁰ Προτού, λοιπόν, υπεισέλθουμε στην ερμηνευτική θεώρηση και αυτού του επιχειρήματος του Καρτέσιου, κρίνουμε απολύτως απαραίτητο να σημειώσουμε πως ακόμη και αν εκ πρώτης όψεως φαίνεται να μην «διαφοροποιείται» επαρκώς από το προγενέστερο «ιδεολογικό», εντούτοις εισάγει έναντι εκείνου μια άκρως ενδιαφέρουσα ερμηνευτική «πληροφορία» ή προσθήκη. Και, μόνον εξ αυτής, σημειωτέον, της αναφοράς θα είναι

λογους, εις αυτόν καταληξει τον θεον, ως αιτιαν και αρχην και τελος της των ολων παραγωγης και γενεσεως, και πυθμενα της παντων περιοχης αδιαστατον.»

¹²⁹ Μ. Ομολογητού, «Προς θαλάσσιον...», Ρ.Γ.90, 296C.

¹³⁰ Ρ. Ντεκάρτ, Στοχασμοί..., σ. 119

«ευανάγνωστη» ακόμη και στον πιο δύσπιστο μελετητή, η συνάφεια του Καρτέσιου με τους χριστιανούς συγγραφείς και, ιδιαιτέρως, με τον Μάξιμο Ομολογητή.

Συγκεκριμένα, η αποδεικτέα εδώ θέση της ύπαρξης του Θεού εκκινεί έχοντας ως μείζονα προκείμενη την απόφαση της ύπαρξης του ανθρώπου. Αλλά πώς αλλιώς θα μπορούσε να διασυνδεθεί η ύπαρξη του θεού με την ύπαρξη του ανθρώπου, εάν ως ελάσσονα προκείμενη δεν ετίθετο η παραδοχή της εκ θεού δημιουργίας του ανθρώπου; Η εν λόγω, σημειωτέον, συλλογιστική επιλογή δεν διασφαλίζει απλώς και μόνον τη συνοχή και τη συνεκτικότητα του επιχειρήματος, αλλά έτι περαιτέρω οδηγεί τον Καρτέσιο σε αντιστοίχως ορθές ερευνητικές/ερμηνευτικές προεκτάσεις. Προς τούτο, ο φιλόσοφος και θα υποστηρίξει, εν συνεχεία, πως η ως άνω αποδεικτική συλλογιστική διασυνδέεται σαφώς με την χριστιανική θεώρηση περί της «κατ'είκόνα» και «καθ'ομοίωσιν» κατασκευής του ανθρώπου. Η «ομοίωσις», υποστηρίζει ο Γάλλος στοχαστής, καθίσταται αντιληπτή δια της ίδιας της ικανότητας με την οποία ένα άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του.***

Ωστόσο, η εν λόγω δυνατότητα των έλλογων υποκειμένων δεν τεκμηριώνει και την «κατ'είκόνα» θεού δημιουργία του, εάν δεν θυμηθούμε την βασική κατεύθυνση του «ιδεολογικού» επιχειρήματος του Καρτέσιου περί της ιδέας του Θεού. Πώς, διερωτώμεθα, η ανθρώπινη ελλογότητα θα μπορούσε να προχωρήσει σε τέτοιες πνευματικές-οντολογικές κατακτήσεις εάν φύσει δεν κατείχε καίριες «προδιαγραφές» του Δημιουργού του; Θεωρούμε πως ο φιλόσοφος δεν παρεκκλίνει του «ιδεολογικού» επιχειρήματός του, ούτε βεβαίως παραβλέπει την εν ταύτω ερμηνευτική συνάφεια. Μάλλον, θεωρεί το ζήτημα «λήξαν» και, ίσως, εν προκειμένω η «πρόκληση» εδώ αφορά, κατ'εκείνον, στο «καθ'ομοίωσιν». Αλλά, τι επακριβώς ορίζεται ως το «καθ'ομοίωσιν» για τον Καρτέσιο, εάν δεν νοείται αυστηρά και αποκλειστικά ένα προκεχωρημένο επίπεδο αυτογνωσίας εκ μέρους των ανθρώπων; Και υπό αμιγώς χριστιανικούς όρους, -για να αποδώσουμε τα «εύσημα» στον φιλόσοφο- είναι εφικτό ο πιστός να επιτύχει το «καθ'ομοίωσιν» εάν πρωτίστως δεν κατανοήσει επαρκώς τις οντολογικές και μεταφυσικές προτυπώσεις του;

Ο Μάξιμος Ομολογητής, αυστηρά προσηλωμένος στην παράδοση που εκπροσωπεί, όχι μόνον ρητώς και κατηγορηματικώς αποφαίνεται πως ο άνθρωπος συνιστά «εικών» και «ομοίωσις» του δημιουργού Του¹³¹, αλλά, με σχεδόν παρόμοιο του Καρτέσιου τρόπο, προσδίδει στη δογματική αυτή αλήθεια -καταρχάς και καταρχήν- γνωσιολογικές διαστάσεις οι συνεκδοχές. Αλλωστε, παρά το γεγονός πως ο Γάλλος συγγραφέας εισάγει στην παρούσα συνάφεια ένα «κοσμολογικό» επιχειρήμα, εντούτοις αναδεικνύεται σε έναν επαίοντα της διασύνδεσης της Κοσμολογίας με τη Μεταφυσική Οντολογία και τη Γνωσιολογία. Κατά

¹³¹ Μ. Ομολογητής, «Μυσταγωγία», Ρ.Γ. 91, 684D

παρόμοιο, λοιπόν, τρόπο και ο εκκλησιαστικός συγγραφέας θα υποστηρίξει πως η «ομοίωσις θεού» εδραιώνεται και γνωσιολογικούς, αλλά βεβαίως και υπό ηθικούς-αρεταϊκούς όρους.¹³²

Παραλλήλως, ο Μάξιμος σημειώνει πως η ανθρώπινη ελλογότητα ενυπάρχει ως «κατ'εικόνα» του Δημιουργού της, δυνάμενη για αυτόν ακριβώς τον λόγο να επιτύχει το «καθ'ομοίωσιν», το οποίο και συνιστά το αποτέλεσμα μιας γνωστικής εφετικής-δυναμικής αναφοράς του εκάστοτε υποκειμένου προς τον Θεόν.¹³³ Παρά ταύτα, θα διευκρινίζαμε εδώ πως, όπως για τον Καρτέσιο το υπό εξέταση ζήτημα δεν εξαντλείται στις γνωσιολογικές διαστάσεις ή προοπτικές του αλλά σαφώς ενέχει οντολογικούς προσδιορισμούς, έτσι και για τον Μάξιμο το «κατ'εικόνα» και το «καθ'ομοίωσιν» στην διττότητά του συνιστά για τον άνθρωπο ένα κορυφαίο οντολογικό γεγονός.

Προς επίρρωσιν των ανωτέρω, ο χριστιανός συγγραφέας εισάγει δύο όρους, η εννοιολόγηση των οποίων διασφαλίζει απολύτως την οντολογική ισχύει τόσο του «κατ'εικόνα» όσο και του «καθ'ομοίωσιν». Αναφέρεται στον όρο της «περιχωρήσεως», την οποία και ορίζει ως την επάνοδο των νοούντων υποκειμένων προς την Αρχή τους, ήτοι ως πλήρωση της εφετικής διαθέσεώς τους προς Εκείνην.¹³⁴ Συνακόλουθα, μείαν κάνει στην έννοια της «μεθέξεως» των υπέρ φύσιν θείων, την οποία και αντιλαμβάνεται ως την ομοίωση των μετεχόντων προς το Μετεχόμενον. Αλλά η ομοίωση, κατά τον Μάξιμο, ως η κατ'ενέργεια ταυτότητα μετεχόντων-Μετεχομένου, δεν θα ήτο εφικτό να υλοποιηθεί εάν δεν υπήρχαν στοιχεία ομοιότητας μεταξύ των.¹³⁵

Επομένως, και ανακεφαλαιωτικά των όσων στην παρούσα συνάφεια ετέθησαν, ο Μάξιμος δεν θα διαφοροποιείτο, κατά το μάλλον ή ήττον, από τον Καρτέσιο κατά την ανάπτυξη του επονομαζόμενου «κοσμολογικού» επιχειρήματος, κυρίως διότι ο Γάλλος διανοητής επιλέγει στην ανάπτυξή του να επιμένει στις γνωσιολογικές «διακτινώσεις» που εν προκειμένω εισάγει η χριστιανική θεώρηση του «κατ'εικόνα» και «καθ'ομοίωσιν». Αλλά, οπωσδήποτε, ούτε ο Καρτέσιος θα διαφωνούσε με τις οντολογικές «προεκτάσεις» του επιχειρήματος και, κατά την άποψή μας, οι όροι «περιχώρησις» και «μέθεξις» μάλλον θα τον γοήτευαν ως προς τις εννοιολογήσεις του Μαξίμου.

¹³² Μ. Ομολογητού, «Περί διαφόρων αποριών», P.G. 91,1140 B

¹³³ Μ. Ομολογητού, «Περί διαφόρων αποριών», P.G. 91,1092 B

¹³⁴ Μ. Ομολογητού, «Προς θαλάσσιον», P.G. 91,608 B

¹³⁵ Μ. Ομολογητού, «Προς θαλάσσιον», P.G. 90,608 D -609 A

Γ.3. Αντιλήψεις του Αγίου Μάξιμου και του Καρτέσιου για τη Σχέση της Φύσης, του Θεού και του ανθρώπου

Με το τρίτο και τελευταίο επιχείρημα του Καρτέσιου υπέρ της ύπαρξης του θεού το οποίο και καλείται «οντολογικό», διαφαίνεται εκ πρώτης όψεως η δυσχέρεια του Γάλλου διανοητή ή ορθότερα της φιλοσοφικής λογικής να επικαλύψει απολύτως πιο σύνθετα ζητήματα Μεταφυσικής ή Οντολογίας. Επρόκειτο, σημειωτέον, για μια παραδοχή η οποία έχει εκ μέρους μας τεθεί και κατά την συζήτηση περί του πρώτου επιχειρήματος του Καρτέσιου. Αλλά ας προσπαθήσωμεν να επιβεβαιώσουμε περεταίρω «του λόγου το αληθές».

Με το «οντολογικό» επιχείρημα ο καρτέσιος θα υποστηρίξει πως και από το γεγονός ότι ο άνθρωπος συλλαμβάνει την ιδέα ενός πράγματος και όσα χαρακτηριστικά ορθώς και διακριτώς του ανήκουν επιβεβαιώνεται η ύπαρξη του Θεού.¹³⁶ Ωστόσο, με το επιχείρημα αυτό ο Καρτέσιος «περιπλέκει» με έναν ιδιόμορφο τρόπο την ύπαρξη του θεού με την «ουσία» του, καθότι αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η «ύπαρξη» συνιστά ιδίωμα της ουσίας του θεού. Εάν, λοιπόν, θέλουμε να παρουσιάσουμε την εν λόγω συλλογιστική προσέγγιση του φιλοσόφου σχηματικά-επιγραμματικά, τότε το επιχείρημά του έχει ως εξής: α) ο θεός κατέχει όλες τις τελειότητες, β) η ύπαρξη συνιστά μια τελειότητα, γ) άρα ο θεός υπάρχει.¹³⁷

Όπως, όμως, επισημαίνει εύστοχος και ο Ε. Βανταράκης, ο εν λόγω συλλογισμός θα μπορούσε να προσβληθεί μέσω της αμφισβήτησης της πρώτης πρότασης/προκειμένης- δηλαδή, θα ήτο εφικτό να υποστηρίξει κάποιος ότι δεν είναι αναγκαίο -και βεβαίως προφανές- ο θεός να κατέχει όλες τις τελειότητες. Υπό αυτήν, λοιπόν, την προσέγγιση, ολόκληρο το επιχείρημα θα παρουσιάζετο αποδυναμωμένο. Ετσι, προκειμένου ο Καρτέσιος να υπερβεί την εν λόγω δυσκολία θα χρησιμοποιήσει το παράδειγμα του σχήματος του ρόμβου, παράδειγμα με το οποίο δεν θα υπερβαθεί εν τέλει η δυσκολία. Οπότε, ακριβώς επειδή η μείζονα προκειμένη δεν φαίνεται ως λογικά αναγκαία, χρειάζεται να επιβεβαιωθεί πως ο θεός είναι πράγματι ένα ον το οποίο κατέχει απολύτως όλες τις τελειότητες.¹³⁸

Κατόπιν των ανωτέρω, και προσφεύγοντας ο Καρτέσιος για τις ανάγκες του παρόντος στοχασμού στην επιστήμη των μαθηματικών, απολήγει στο συμπέρασμα πως οι θέση/άποψη/σκέψη περί της ύπαρξης του θεού, ενός δηλαδή όντως υψίστου και τέλειου, τίθεται ως αυτόδηλος. Και, καθώς πρόκειται για μια τέτοιων ποιοτικών «εγγραφών»

¹³⁶ Ρ. Ντεκάρτ, Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας, σ. 148

¹³⁷ Ο.Π., σ. 151

¹³⁸ Ο.Π., σ. 151

οντότητα, ακόμη και στην «ιδέα» της δύναται κάποιος να την αντιληφθεί ως αναγκαία ή και ως αιώνια ύπαρξη.¹³⁹

Κατά τις έσχατες συλλογιστικές «απολήξεις» του «οντολογικού» επιχειρήματος, εκτιμούμε πως ο Καρτέσιος -και δια της εκ νέου προσφυγής του στα μαθηματικά- εφαρμόζει μιαν, τρόπον τινά, κυκλική εκτύλιξη της προβληματικής του. Επανέρχεται, λοιπόν, και σημειώνει εμφαντικά πως εάν μια έλλογη οντότητα αγνοούσε την ύπαρξη του θεού δεν θα είχε ποτέ κατακτήσει την αληθή και βέβαιη γνώση για ένα πράγμα, παρά θα διέθετε «άστατες» μόνον και ευμετάβλητες γνώμες.¹⁴⁰ Μάλιστα, ο Γάλλος διανοητής δεν θα «διστάσει» να προχωρήσει τον παρόντα στοχασμό και προς την κατεύθυνση να καταδείξει πως ακόμη και η γνώση των μαθηματικών αληθειών εξαρτάται από την γνώση της ύπαρξης του θεού. Ένας άθεος μαθηματικός, υποστηρίζει ο Καρτέσιος, δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι σίγουρος για τις αλήθειες της επιστήμης του.¹⁴¹

«Προκαλεί» πράγματι ιδιαιτέρως το ερευνητικό αίσθημα στην παρούσα συνάφεια η διασύνδεση της αλήθειας των πορισμάτων της επιστημονικής έρευνας -και όχι μόνον των μαθηματικών- με την αλήθεια της ύπαρξης του θεού. Βεβαίως, η απώτερη πρόθεση του Γάλλου στοχαστή να επιμείνει ενδελεχώς στην άποψη πως οτιδήποτε διακινείται στο υπαρκτό, ως μια αντικειμενική παρουσία, οφείλει την ύπαρξή του στην πραγματικότητα ώτης ύπαρξης του θεού. Το εν λόγω, λοιπόν, επιχείρημα στις συλλογιστικές εξακτινωσεις του προσκράται και τεκμηριώσεις εκ της φιλοσοφικής Κοσμολογίας, αφού εν τέλει εισάγει στο πεδίο των πνευματικών ανιχνεύσεων όψεις ή πτυχές της σχέσης του Δημιουργού με τα δημιουργήματά του, πάντοτε εντός των «διαμορφώσεων» που εισάγονται από το «κατ'είκόνα» στο «καθ'ομοίωσιν». Επειδή, πάντως, το ζήτημα έχει εξετασθεί στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, κρίνουμε σκόπιμο εδώ -με αφορμή την αναφορά του Καρτέσιου στα Μαθηματικά- να εξετάσουμε εάν και ο Μάξιμος αντιλαμβάνεται ως άκρως προσδιοριστική της αληθείας των επιστημών την θεολογία. Και το ερώτημα που θέτουμε είναι το εξής: Οι ανακαλύψεις των επιστημών αντλούν τις ερευνητικές εφορμήσεις τους και, βεβαίως, τις αναζητητικές απολήξεις τους από την/τις αποκάλυψη/αποκαλύψεις του Θεού στον κόσμο;

Πλειστάκις ο Μάξιμος αλλά να ασχολείται με το ζήτημα της σχέσης της θεολογίας με την Επιστήμη, συνύφανση η οποία έχει -αναφορικά με το έργο του χριστιανού συγγραφέα- πολλαπλώς αναδειχθεί από την έρευνα. Προς τούτο και θα προβούμε μόνον σε ενδεικτικές του ίδιου αναφορές, ικανές πάντως να «εξυπηρετήσουν» μια καταφατική

¹³⁹ Ό.π., σσ. 153-154

¹⁴⁰ Ό.π., σ. 154

¹⁴¹ Ό.π., σ. 154

απάντηση στο ως άνω τεθέν ερώτημα. Καταρχάς -και οπωσδήποτε καταρχήν- η ύπαρξη των αιωνοδύναμων αντικειμενικών καταστάσεων στον χώρο του «γίνεσθαι» επιβεβαιώνει την ύπαρξη του Θεού. Αλλά ο Μάξιμος δεν μένει «στείρα» σε αυτήν την παραδοχή· με έναν συλλογισμό, ο οποίος συνάδει των καρτεσιανών στοχασμών, θα σημειώσει πως η ύπαρξη του Θεού-Δημιουργού επιβεβαιώνεται και από το γεγονός πως ο ίδιος ο Δημιουργός «ενσπείρει» την σοφία του στο εσωτερικό των όντων, έτσι ώστε οι όποιες ουσιώδεις κατ' είδος διαφορές μεταξύ τους να μην συνιστούν αυθεντικό αλλά ενωτικό στοιχείο της συνύπαρξής τους.¹⁴²

Ο Θεός αποκαλύπτεται στον κόσμο δια της δημιουργικής δυνάμεώς Του. Ως εκ τούτου, καμία οντική πραγματικότητα δεν υφίσταται φύσει «ακάθαρτος», επειδή ακριβώς οφείλει την ύπαρξή της στην απόλυτη καθαρότητα.¹⁴³ Βεβαίως, στην περιοχή του «γίνεσθαι» τα όντα έχουν προσκτήσει υλικούς/αισθητούς προσδιορισμούς τέτοιους, οι οποίοι «συσκοτίζουν» την αυθεντικότητα της φύσης τους. Και εδώ ακριβώς έγκειται το, κατά τον Μάξιμο, χρέος της επιστημονικής κοινότητας εάν πράγματι θέλει να προχωρήσει πέρα από τη «ρηχότητα» των ορωμένων, ήτοι να εγκολπιστεί το «εννοιολογικό/ερμηνευτικό» βάθος των νοουμένων. Αυτό θα επιτευχθεί εις το έπακρον, εφόσον ο επιστήμων κατανοήσει πως το αισθητόν ανάγει στο αυθεντικόν με έναν συμβολικό τρόπο, αρκεί βεβαίως να απομονωθούν από τις τάξεις του τα «σύμβολα» της ποικιλίας και της συνθέσεως.¹⁴⁴

Είναι, λοιπόν, πρόδηλο πως στον Μάξιμο δεν νοείται μια «ευθεία» συνάφεια της θεολογίας με την επιστήμη, έτσι όπως τουλάχιστον αποτυπώνεται στον Καρτέσιο. Για να «πλαισιώσει» έως ένα ικανοποιητικό βαθμό η επιστήμη την αλήθεια του υπαρκτού, άρα για να εμφιλοχωρήσει μερικώς στις επωδούς της θεολογίας χρειάζεται να ακολουθήσει έναν ορισμένο μεθοδολογικό τρόπο. Έστω, λοιπόν, και εάν οι δύο στοχαστές συμφωνούν στην εν λόγω καθοριστική για τα νοούντα υποκείμενα συνάφεια, ο Μάξιμος άμεσα και ο Καρτέσιος έμμεσα προτάσσουν την θεολογία έναντι της επιστήμης, με τη διαφορά ότι η εν λόγω προτεραιότητα για τον χριστιανό συγγραφέα έγκειται στον μυσταγωγικό χαρακτήρα της θεολογίας¹⁴⁵, ενώ για τον Γάλλο στοχαστή συνιστά απλώς -ένα βασικό και θεμελιώδες κατά τα άλλα- αξίωμα της Λογικής.¹⁴⁶

¹⁴² Μ. Ομολογητής, «Προς θαλάσσιον...», Ρ.Γ. 90, 296Β

¹⁴³ Ό.Π., 357D – 360Α

¹⁴⁴ Ό.Π., 245Α – 2520Α-Β

¹⁴⁵ Ό.Π., 280Β

¹⁴⁶ Πρβλ. Ρ. Καρτέσιος, Στοχασμοί..., σ. 129

Συμπεράσματα

Στόχος της εν λόγω διπλωματικής εργασίας ήταν να αναδείξει πως δύο διαφορετικοί διανοητές, που ανήκαν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και εποχές, με διαφορετικές προσεγγίσεις σε σχέση με τη θρησκεία και το ρόλο του ανθρώπου στην κοινωνία, αναφέρθηκαν στο θείο, το Θεό και τη φύση του ανθρώπου. Η έρευνα που έγινε ήταν κατά βάση ποιοτική, και βασίστηκε σε μία αναζήτηση των πρωτότυπων κειμένων των Αγίου Μάξιμου του Ομολογητού και του Καρτέσιου, με στόχο το να αναδειχθούν οι διαφορετικές αποτυπώσεις του θείου μέσω του έργου τους. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη σύγκριση των ευρημάτων στο κεφάλαιο Γ, που αποτελεί και την ευκαιρία για διαλεκτική επεξεργασία και κριτική ανάλυση των πρωτότυπων κειμένων.

Σε ό,τι αφορά τα επιμέρους ερωτήματα τα οποία τέθηκαν, αυτά, όπως αναλύθηκε και στην εισαγωγή της μελέτης, ήταν τέσσερα και αφορούσαν (1) τις διαφορές στην αντίληψη περί θείου και θεότητας εντοπίζονται στα έργα του Μάξιμου του Ομολογητού και του Καρτέσιου, (2) τα όσα αναφέρονται για τη φύση του Θεού στα έργα των δύο διανοητών, και, δευτερευόντως, (2) η σημασία της εστίασης στη φύση και την ουσία του Θεού στα εν λόγω έργα, (3) η επίδραση των πολιτικών, ιστορικών, πολιτιστικών και κοινωνικών παραγόντων στα γραφόμενα περί θεότητας και θείου στο έργο των δύο διανοητών.

Στο πρώτο κεφάλαιο της ανά χείρας διπλωματικής διαπιστώθηκε πως, το έργο του Αγίου Μάξιμου του Ομολογητού, κατά βάση, επικεντρώνεται στην ουσία του Θεού, τη συνεχή και αδιάσπαστη φύση του Τριαδικού Θεού, το ρόλο και τη φύση του ανθρώπου και την αγάπη. Ακόμη, μεγάλη έμφαση δόθηκε και στην ενανθρώπιση του Λόγου του Θεού, εν μέρει, προκειμένου ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής να «απαντήσει» στις αμφιβολίες των αιρετικών της περιόδου που έζησε.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της διπλωματικής, αναλύθηκε το έργο του Καρτέσιου, χρησιμοποιώντας διαφορετικές πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Από την ανάλυση των κειμένων, διαπιστώθηκε η προσήλωση του Καρτέσιου στη μέθοδο, το

συλλογισμό και την ανάλυση, την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού καθώς και τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει τον αναγνώστη.

Για τα επιμέρους ερωτήματα τα οποία τίθενται, διαπιστώνεται βάσει του συνόλου της έρευνας πως:

Αναφορικά με τις ομοιότητες και διαφορές της αντίληψης περί Θεού και θείου στα έργα των δύο, και ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής και ο Καρτέσιος συμφωνούν πως η ουσία του Θεού διαφέρει από αυτή του ανθρώπου και ο Θεός είναι πανταχού παρών, παραμένει ανεπηρέαστος από τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο φυσικό κόσμο. Επίσης, ο άνθρωπος έχει και υλική και άυλη φύση, δηλαδή σώμα και πνεύμα. Ο Θεός, δηλαδή ο Τριαδικός Θεός, δεν είναι ενσώματος.

Όμως, με βάση το παραπάνω συμπέρασμα, απλοϊκά κανείς θα μπορούσε να συμπεράνει πως η ενανθρώπιση του Λόγου του Θεού αποτελεί απόδειξη πως ο Χριστός είχε ανθρώπινη φύση. Ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής αναλύει με επιχειρήματα το πως και το γιατί ο Τριαδικός Θεός παραμένει αδιάσπαστος και πως ο Υιός είναι ομοούσιος με τον Πατέρα, αιώνος και πλήρης. Αν αποδεχόταν κανείς πως η ουσία και φύση του Υιού διαφέρει από αυτή του Πατέρα, τότε, σύμφωνα με τον Άγιο Μάξιμο, θα αποδεχόταν παράλληλα πως πιστεύει και ομολογεί τρεις θεούς και τρεις διακριτές οντότητες.

Η πατερική θεολογία απορρίπτει πλήρως την εν λόγω θέση και ο Άγιος Μάξιμος εξηγεί πως, ο Υιός, προϋπήρχε της ίδιας της κτίσης, και, όπως και ο Πατέρας, έχει θεϊκή υπόσταση, είναι ισότιμος με το Άγιο Πνεύμα και τον Πατέρα και δεν είναι άνθρωπος. Ο Καρτέσιος δεν θίγει το εν λόγω ζήτημα, ωστόσο, αναφέρεται στο Θεό γενικά και όχι διακριτά στα μέλη της Αγίας Τριάδας. Για τη φύση του Θεού συμφωνεί με τον Άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή πως ο Θεός έχει συνεχή και διαρκή φύση και βρίσκεται έξω από την πραγματικότητα του ανθρώπου.

Αναφορικά με το τρίτο ερώτημα, τη σημασία της εστίασης στη φύση και την ουσία του Θεού, ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής αλλά και ο Καρτέσιος αποσαφηνίζουν ορισμένες από τις υφιστάμενες αντιλήψεις της εποχής τους οι οποίες και ήταν άκρως λανθασμένες. Ακόμη, αμφοτέρωθεν επιχειρήσαν να αναπτύξουν τις ιδέες και τα επιχειρήματά τους εφαρμόζοντας έναν επαγωγικό συλλογισμό.

Ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, ωστόσο, επικεντρώνεται στο να είναι το έργο του πιο άμεσο, προσιτό και σαφές. Από την άλλη, το κείμενο του Καρτέσιου είναι πιο φιλοσοφικό, ο λόγος πιο «επιστημονικός» και ειδικός. Επίσης, διαφορές εντοπίζονται και στη δομή των δύο κειμένων, αφού ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, επί της ουσίας, συνθέτει ένα σύνολο προτροπών, συμβουλών και θέσεων σε κεφάλαια, ενώ ο Καρτέσιος γράφει σε συνεχές κείμενο με αρχή μέση και τέλος.

Οι κοινωνικοπολιτικές, πολιτισμικές, ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν επηρέασαν, συνολικά, βαθιά το έργο, τις αντιλήψεις, τον τρόπο γραφής και την επιχειρηματολογία των δύο στοχαστών. Αμφότεροι οι διανοητές διακρίνεται βιβλιογραφικά πως αισθανόταν ανασφάλεια λόγω του ότι υπήρχε έντονος πόλεμος κατά των αιρέσεων την περίοδο της ζωής τους. Επίσης, υφίστατο μίας μορφής λογοκρισία λόγω του φόβου των εντάσεων που εντοπίζονταν σε περιοχές όπου υπήρχε μεγάλη διάδοση των αιρέσεων.

Συνολικά, η διπλωματική αυτή έδειξε πως οι αντιλήψεις των δύο στοχαστών για το Θεό, το θείο και τον άνθρωπο τελικά δε διαφέρουν όπως θα νόμιζε κανείς αν βασιζόταν σε μία πρώτη και απλή ανάγνωση του κειμένου. Ωστόσο, η βασική τους διαφορά αφορά την αναφορά στον Τριαδικό Θεό στο έργο του Αγίου Μάξιμου του Ομολογητού, καθώς και την έμφαση που δίνεται στη φύση του Υιού ως μέλος της Αγίας Τριάδας, που απουσιάζει από το έργο του Καρτέσιου, κάτι, όμως, αναμενόμενο, αφού ο Καρτέσιος δεν είναι εκπρόσωπος της πατερικής θεολογίας αλλά φιλόσοφος.

Πίνακας Βιβλιογραφίας

A. ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ, Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού- Τετρακόσια Κεφάλαια Περί Αγάπης, Ενδύμιον, 2015.

M. ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, «Περί θεολογίας και της ενσάρκου οικονομίας του Υιού Θεού», P.G. 91.

M. ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Φιλοκαλία των Νηπτικών και Ασκητικών, Πατερικές Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, 1992

BANTAPAKΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, «Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας», Αθήνα, Εκδ. «Εκκρεμές», 2003

RENE DESCARTES, Τα πάθη της ψυχής (μτφ. Γ. Πρελορέντζος και Δ. Ροζάκης), Αθήνα: Κριτική, 1996

B. ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

ΒΛΕΤΣΗΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Οντολογία Της Πτώσης Στη Θεολογία Μάξιμου Του Ομολογητού*, Diss, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Θεολογική, Τμήμα Θεολογίας, 1995.

ΒΡΑΝΙΚΟΦΣΚΙ, ΙΩΑΝΝΗΣ, *Η ενότητα της Εκκλησίας και τα Σύγχρονα Εκκλησιολογικά Προβλήματα, Η συγκριτική Έκθεση της Θεολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Θεολογική, Τμήμα Θεολογίας, 2010.

ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ, ΣΤΡΑΤΟΣ και ΔΑΝΕΖΗΣ ΜΑΝΟΣ, «Καρτέσιος: Μία δεσπόζουσα μορφή του Διαφωτισμού», *Ιστορικά Θέματα*, 99(B), (2011): 92-101.

ΚΑΨΙΜΑΛΑΚΟΥ, ΧΡΙΣΤΙΝΑ, *Ελευθερία και αναγκαιότητα κατά τον Μάξιμο τον Ομολογητή: προς μία οντολογία του προσώπου*, Diss, 2012, Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλοσοφίας.

π. ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ ΜΑΞΙΜΟΣ, *Θεολογία της Φύσεως*, μτφ Η. Γ. Πετροπούλου, Αρμός, 2018.

ΣΙΣΚΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Αγ. Το ερμηνευτικό πλαίσιο της Χριστολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Θεολογική, Τμήμα Θεολογίας, 2013.

ΤΟΠΑΛΟΒΙΤΣ, Α., Η ενανθρώπιση του Λόγου ως «προεπινοούμενον τέλος» κατά τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Σχολή Θεολογική, Τμήμα Θεολογίας, 2007.

ΠΑΪΣΙΟΣ, ΜΟΝΑΧΟΣ ΝΕΟΣΚΗΤΙΩΤΗΣ, Ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, Ιερά Καλύβη Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, 2010

ΧΑΤΖΗΑΓΟΡΟΥ, Κ. Α., Μάξιμος Ομολογητής και Νικόλαος Καβάσιλας – Δύο μυσταγωγοί της ερμηνείας της Θείας Λειτουργίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης- Τμήμα Θεολογίας (Μεταπτυχιακή Διατριβή), 2017.

BINGAMAN, BROCK, *All Things New: The Trinitarian Nature of the Human Calling in Maximus the Confessor and Jurgen Moltmann*, Vol. 213, Wipf and Stock Publishers, 2014.

BRACKEN, HARRY, M., *Descartes: A Beginners Guide*, Oneworld Publications, 2012.

COOK, HAROLD J., *The Young Descartes: Nobility, Rumor and War*. University of Chicago Press, 2020.

DEPRAZ N., "The Theo-Phenomenology of Negation in Maximus the Confessor between Negative Theology and Apophaticism", *Maximus the Confessor as a European Philosopher* 25 (2017).

GAUKROGER ST., *Descartes: An intellectual biography*. Clarendon Press, 1995.

GIBSON M. D., "The Beauty of the Redemption of the World: The Theological Aesthetics of Maximus the Confessor and Jonathan Edwards", *The Harvard Theological Review*, 101/1, 2008, σσ.45-78.

ISTVAN Jr, MICHAEL ANTHONY, "In homage to Descartes and Spinoza: A cosmo-ontological case for God." *The Philosophical Forum*. Vol. 52. No. 1. 2021

KERIMOV, KHAFIZ, and TADPYG KERIMOV, "Nancy, Descartes, and continuous creation." *KronoScope* 19.1 (2019).

LOUDOVIKOS, NICHOLAS, "Possession or Wholeness?: St. Maximus the Confessor and John Zizioulas on Person, Nature, and Will, " *Participatio: Journal of the Thomas F. Torrance Theological Fellowship* 4 (2013): 258-86.

ROREM P., "Negative Theologies and the Cross", *The Harvard Theological Review*, 101/3, 2008, σσ. 451-464.

SHERWOOD, DOM POLYCARP, "Survey of Recent Work on St. Maximus the Confessor." *Traditio* 20 (1964): 428-437.

STRATHERN, P. *Descartes- Philosophy in an Hour*. London: Harper Collins, 2012.

SVENSSON, FRANS, "Descartes as an Ethical Perfectionist." *Journal of Modern Philosophy* 2.1 (2020).

TORONEN, MELCHISEDEC, *Union and distinction in the thought of St Maximus the Confessor*. OUP Oxford, 2007.

TWEYMAN, STANLEY, "Descartes' Meditations: New Approaches—Introduction." *The European Legacy* (2022).

VON BALTHASAR H. V., *Cosmic Liturgy- The Universe According to Maximus the Confessor*, San Francisco: Ignatius Press, 2003.